

University of Groningen

De Hofstede, 'tot vermaeck en voordeel aengeleyt' : beelden van de Nederlandse buitenplaats vanaf de zeventiende eeuw. Afscheid van Arcadië? : wegen naar een nieuwe historische antropologie van buitenplaats en landgoed

Kuiper, Yme

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Kuiper, Y. (2017). *De Hofstede, 'tot vermaeck en voordeel aengeleyt' : beelden van de Nederlandse buitenplaats vanaf de zeventiende eeuw. Afscheid van Arcadië? : wegen naar een nieuwe historische antropologie van buitenplaats en landgoed*. Stichting Van der Wyck-de Kempenaer.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

DE HOFSTEDE

‘tot vermaeck en voordeel aengeleyt’

BEELDEN VAN DE NEDERLANDSE BUITENPLAATS
VANAF DE ZEVENTIENDE EEUW

AFSCHEID VAN ARCADIË?

WEGEN NAAR EEN NIEUWE HISTORISCHE ANTROPOLOGIE
VAN BUITENPLAATS EN LANDGOED

YME KUIPER

DE HOFSTEDE

'tot vermaeck en voordeel aengeleyt'

**BEELDEN VAN DE NEDERLANDSE BUITENPLAATS
VANAF DE ZEVENTIENDE EEUW**

AFSCHEID VAN ARCADIË?

**WEGEN NAAR EEN NIEUWE HISTORISCHE ANTROPOLOGIE
VAN BUITENPLAATS EN LANDGOED**

PROF. DR. YME KUIPER

FRAEYLEMABORG TE SLOCHTEREN. FOTO HILLEBERT SIEMENSMA.

TEN GELEIDE

De Nederlandse buitenplaats en al hetgeen hiermee annex is, mag zich de laatste decennia verheugen in een toenemende belangstelling. Regelmatig verschijnen publicaties over dit onderwerp, veelal vanuit de integrale benadering zoals die werd voorgestaan door jhr. dr. H.W.M. van der Wyck (1927-2001), oprichter van de Stichting Van der Wyck-de Kempenaer.

Henri van der Wyck heeft altijd gepleit voor de samenhang in behoud en bestudering van de Nederlandse buitenplaatsen en parken, inclusief hun bewonersgeschiedenis, de aanleg, de inrichting en het toekomstige beheer daarvan.

Met het pionierswerk van haar oprichter als uitgangspunt besloot de stichting in 2012 tot het instellen van de leerstoel Historische buitenplaatsen en landgoederen aan de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen, waarna de benoeming volgde van prof. dr. Yme Kuiper tot bijzonder hoogleraar.

In de periode 2012-2017 heeft prof. Kuiper enthousiast en met grote inzet inhoud gegeven aan de hem gegeven academische onderzoeks- en onderwijstaken. Samen met de eveneens door de stichting aangestelde universitair docent dr. Elyze Storms-Smeets is hij er in geslaagd een gestaag groeiend aantal studenten te interesseren voor de door hen gedoceerde onderwerpen. Diverse artikelen verschenen intussen van zijn hand en hij begeleidde vele wetenschappelijke publicaties van anderen.

Binnen zijn ruime taakopvatting, waarin hij zich ook (letterlijk) grensoverschrijdend manifesteerde, heeft prof. Kuiper zich opgesteld als een waar ambassadeur voor de stichting en haar doelstellingen.

Het is ons bestuur derhalve een groot genoegen de uitgave van dit boekwerk dat zijn bijzonder hoogleraarschap van het begin tot het einde markeert, aan hem op te dragen.

Mr. H.P. van Ham

voorzitter Stichting Van der Wyck-de Kempenaer

VERANTWOORDING EN WOORDEN VAN DANK

Op 20 november 2012 hield ik in de aula van de RU Groningen mijn oratie ‘De hofstede – tot vermaeck en voordeel aangeleyt’. Twee maanden daarvoor was ik, vanwege de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer, aangesteld tot bijzonder hoogleraar Historische buitenplaatsen en landgoederen bij de Faculteit Letteren van genoemde universiteit. De oratie verscheen daarna in digitale vorm (maar niet geannoteerd) onder andere op de website van het Kenniscentrum Landschap van de RU Groningen en, in aanzienlijk verkorte vorm, in het tijdschrift *Arcadië*. Nu bij mijn afscheid van deze leerstoel, in september 2017, houd ik in Het Kasteel te Groningen een officieel afscheidscollege, dat diezelfde dag in druk zal verschijnen. Op verzoek van de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer zal in dit boekje niet alleen de geannoteerde afscheidsrede worden afgedrukt, maar ook de oratie, eveneens van voetnoten voorzien. Omdat de oratie vijf jaar geleden werd uitgesproken heb ik gemeend me in deze tekst enkele aanpassingen te mogen veroorloven en in de noten enige na 2012 verschenen publicaties toe te voegen. Qua toon en inhoud is de oratie vanzelfsprekend niet substantieel veranderd. Graag spreek ik hier mijn dank uit aan degenen die indertijd de oorspronkelijke tekst van de oratie van commentaar voorzagen: Jan Bremmer, Jattie Enklaar-Lagendijk, Astrid Kuiper, Martin Kuiper, Stefan Kuiper, Ben Olde Meierink, Theo Spek, Elyze Storms-Smeets en Auke van der Woud.

In juni 2014 stopte ik met de bijzondere leerstoel Historische en Religieuze Antropologie, ingesteld door het Groninger Universiteitsfonds bij de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, met een afscheidscollege over magie en verwantschap. Daarna was het mij vergund om na deze *rite de passage* nog enkele jaren colleges te mogen geven over de wereld van buitenplaats en landgoed. Deze jaren vormden een prachtige afsluiting van mijn onderwijs- en onderzoeksband met de RU Groningen, die ik ruim veertig jaar heb mogen dienen. In onze tijd, ik weet het, wordt tegen zo’n lang dienstverband bij ‘maar één universiteit’ in academische kringen wel eens vreemd aangekeken. Het enig verweer dat ik daartegen heb is dat ik bij drie heel verschillende faculteiten werkzaam ben geweest.

Graag spreek ik mijn grote dank uit aan het Bestuur van de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer en het curatorium van de leerstoel Historische buitenplaatsen en landgoederen (onder voorzitterschap van Gerry Wakker, decaan van de Faculteit Letteren) voor het door hen in mij gestelde vertrouwen om van deze nieuwe leerstoel bij de Faculteit Letteren ‘iets te gaan maken’. Het is in mijn ogen achteraf gezien een uitstekende gedachte geweest deze leerstoel onder te brengen bij de opleidingen Kunst-en Architectuurgeschiedenis en Landschapsgeschiedenis (inmiddels één opleiding) en de leerstoel in de collegiale praktijk onderdeel te laten zijn van het Kenniscentrum Landschap. Tot mijn grote genoegen wordt de leerstoel ook in dezelfde constellatie gecontinueerd en krijgt ze opnieuw onderwijsondersteuning van een speciaal voor dit doel aan te stellen medewerker. Zelf heb ik mijn jaren onder kenners van kunsten en landschap als bijzonder inspirerend ervaren. Ik noem in dit verband enkele personen nog even apart omdat ik met hen de afgelopen jaren heel intensief en prettig heb mogen samenwerken: Harrie van Ham (voorzitter van de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer), Theo Spek (hoogleraar Landschapsgeschiedenis en directeur Kenniscentrum Landschap), Elyze Storms-Smeets (speciale medewerker bij de leerstoel Historische buitenplaatsen en landgoederen), Anne Wolff, Erik Meijles en Jeroen Benders (collega's bij het Kenniscentrum Landschap).

Met heel veel genoegen en dankbaarheid blik ik ook terug op al die colleges en scriptie- en promotietrajecten die ik de afgelopen jaren met allerlei lichten en categorieën van studenten en promovendi heb mogen doorlopen. Het geven van (gast-)colleges en als klankbord fungeren bij proefschriftprojecten hebben me bij de les gehouden. Ze deden me inzien dat de universiteit meer is dan speelplaats voor academici; niettemin ben ik ervan overtuigd dat spel en competitie een onlosmakelijk onderdeel is van het academisch bedrijf, gelijk zaken als onafhankelijk onderzoek én overdragen van kennis met relevantie voor de samenleving.

Wat dat laatste betreft, ik heb me in de afgelopen vijf jaar zowel binnen als buiten de universiteit ingezet om de historische studie van buitenplaats en landgoed waar nodig zo goed en helder mogelijk te verbinden met actuele aspecten van erfgoedkennis- en beheer. Zo heb ik in internationaal verband veel inspiratie kunnen opdoen in ENCOUNTER (*European Network for Country House and Estate Research*). Daarnaast kijk ik in nationaal verband met genoegen terug op mijn contacten met of werkzaamheden voor onder andere Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

(met name Platform Kasteel & Buitenplaats), Nederlandse Kastelenstichting, Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Oudheidkundig Genootschap Niftarlake, Natuurbeschermingsorganisaties It Fryske Gea én Stichting het Drentse Landschap, en in het bijzonder Tijdschrift *Arcadië* (van Stichting Vrienden Particuliere Historische Buitenplaatsen) én sKBL (Stichting voor Kastelen, Buitenplaatsen en Landgoederen).

Uitermate belangrijk voor het onderwijs bij de leerstoel waren de afgelopen jaren de colleges op locatie. Grote dank gaat uit naar al die eigenaren van buitenplaatsen en landgoederen die ons gastvrij ontvingen en hun kennis en ervaring deelden met onze studenten. Zeer geslaagd was ook elk jaar het veldpracticum voor masterstudenten op Middachten (De Steeg). Een week lang mochten zij achter de coulissen kijken van het beheer van dit eerbiedwaardige huis en landgoed. Gastvrij zijn we al die jaren ook ontvangen op de Fraeylemaborg te Slochteren, waar de collectie van de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer wordt bewaard.

Het is mijn stellige overtuiging dat de toekomst van ons monumentaal en landschappelijk erfgoed alleen maar gewaarborgd kan worden als juist ook op de universiteit fundamenteel onderwijs en onderzoek plaatsvindt naar de ontstaansgeschiedenis van dit erfgoed in de meest brede zin van het woord.

Het allerlaatste woord van dank reserveer ik voor mijn vrouw Astrid. Sinds jaar en dag staat zij mij met raad en daad terzijde. Van de Fraeylemaborg te Slochteren naar *Schloss* Ludwigslust bij Schwerin, van het landhuis van John Adams bij Boston naar het buiten van Tsaar Peter de Grote bij Sint Petersburg, van Di Lampedusa's graf en *palazzo* in Palermo naar Linnaeus' botanische tuin in Uppsala – talloos zijn de locaties met huizen, villa's, paleizen, parken, tuinen en landgoederen die we alleen al de afgelopen vijf jaar nader bekeken. Een betere reis- en levenspartner is er voor mij niet. Astrid ziet in het veld vele dingen die ik niet zie. Zij heeft mij veel geleerd. Dat we onze samenwerking op dit gebied nog lang voortzetten en er vanaf nu meer onbekommerd van genieten, is mijn meest dierbare wens.

Yme Kuiper

DE HOFSTEDE

'tot vermaeck en voordeel aengeleyt'

BEELDEN VAN DE NEDERLANDSE BUITENPLAATS VANAF DE ZEVENTIENDE EEUW

'Net als de Italiaanse villa's moesten [de Hollandse buitenplaatsen] een aangename, landelijke illusie geven zonder de ongemakken van het platteland. (...) Goed onderhouden pachthoeven gaven de zakenman de kans landjonker te spelen, overeenkomstig de titel 'Heer' die hij met het land had gekocht en het wapenschild dat hij boven de toegangspoort had laten aanbrengen.'

Simon Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (1988)

HOFSTEDE SAXENBURG BIJ BLOEMENDAAL. REMBRANDT, ETS EN DROGE NAALD, 120 X 319 MM, 1651 (GESPIEGELD WEERGEGEVEN); PARIJS, VERZAMELING FRITS LUGT.

Wie wel eens een blik werpt op het aanbod van glossy's in de boekhandel moet opvallen hoe vele daarvan de lezer een beeld voorschotelen van aantrekkelijk wonen in een monumentaal huis – liefst in een landelijke omgeving. We stappen een wereld binnen van stijlvol ingerichte kamers en van met smaak aangelegde tuinen. Toch is die wereld niet zo vanzelfsprekend als zij op de plaatjes lijkt. Zo las ik onlangs in het blad *Herenhuis*. *Wonen in historie* de volgende oproep van het Prins Bernhard Cultuurfonds: 'Van de 6000 buitenplaatsen zijn er nog 600 over. Help mee met de instandhouding van dit unieke historisch erfgoed.' Misschien zal bij deze oproep hebben meegespeeld dat in dit jaar 2012 ook de manifestatie Het Jaar van de Historische Buitenplaats plaatsvindt.¹ Hoe belangrijk en actueel het thema van de toekomstige zorg voor dit type erfgoed ook mag zijn, ik zal me in de rest van mijn oratie vooral richten op het verleden ervan.

¹ Zie Marina Laméris en Roel van Norel, *De Nederlandse buitenplaats en het Nederlandse landschap* (Zwolle 2012); René W. Chr. Dessing en Jan Holwerda, *Nationale gids Historische buitenplaatsen* (Haarlem 2012).

EEN HOFSTEDE BIJ HAARLEM

Uit de ondertitel van mijn oratie valt al af te leiden dat we met elkaar in het komende ruime half uur een reis in de tijd gaan maken. Laat ik beginnen met de hoofdtitel ervan toe te lichten met een ets van Rembrandt. Wat u hier (in spiegelbeeld weergegeven) ziet is een Hollands landschap, zoals dat in 1651 door Rembrandt werd vastgelegd. Vanaf de duinenrij bij Bloemendaal kijken we naar wat in die tijd heette de *hofstede* Saxenburg, met zowel een opvallend grote toren als poortgebouw – het complex bevindt zich links van het midden. Helemaal rechts aan de einder zien we de stad Haarlem met de Sint Bavokerk liggen. Deze hofstede, met tuin en vijver, omgeven door enkele blekerijen, weilanden, boomgaarden en een meertje was omstreeks 1628 aangelegd door een Haarlemse bierbrouwer. Vanwege zijn faillissement werd de gehele hofstede, inclusief het visrijke meertje, tien jaar later aangekocht door de koopman Christoffel Thijs. Deze uit een Antwerpse familie stammende rijke Amsterdammer gaf zijn fraaie hofstede dezelfde naam als zijn huis aan de Keizersgracht: Saxenburg. De schilder en de koopman kenden elkaar maar al te goed. Rembrandt had in 1639 van Christoffel en zijn familie een fraai herenhuis aan de Amsterdamse Jodenbreestraat gekocht – het nog altijd bestaande Rembrandthuis. De aankoop ervan zou uiteindelijk tot Rembrandts faillissement leiden. Maar dat was pas later, want

GEZICHT OP HAARLEM MET HOFSTEDE SAXENBURG. PHILIPS KONINCK, OLIEVERF OP PANEEL, 30 X 45 CM, CA. 1651; PARTICULIERE VERZAMELING (VEILING SOTHEBY'S LONDEN, 12 DECEMBER 2002).

kort na 1651 leende Christoffel de door schulden geplaagde schilder nog een flink geldbedrag. Op de ets van Rembrandt zien we rechts op de prent het al genoemde meertje liggen, met daarin een eilandje met een klein paviljoen. Saxenburg, zo lezen we in de koopakte van Thijs uit 1638, omvatte: 'Een seer treffelijke ende welgeleege hofstede, twee welbeplante boomgaerden, huijsingen, stallinge, hooijhuys, schuuren, vijver, duijvenvlugt, elstcingelen, ipen ende andere boomen.'² De grootte ervan was ruim zes morgen en Christoffel telde er 23.500 gulden voor neer. De nabije blekerijen waren door anderen gekocht. Zoals gezegd gebruikten de mensen in de zeventiende eeuw de term 'hofstede', terwijl later, en dat is pas in de loop van de achttiende eeuw, steeds vaker de term 'buitenplaats' ingeburgerd raakte. De benaming 'landgoed' of *estate* Saxenburg die nationale en internationale kunsthistorici regelmatig gebruiken bij hun beschrijving van Rembrandts ets is dus niet juist.³ Christoffel Thijs gebruikte Saxenburg als zijn buitenverblijf. De vorige eigenaar en stichter had in zeker opzicht het complex mede nog als belegging gebruikt door de bijbehorende blekerijen en bleekvelden te

² A.M.G. Nierhoff, *De hofstede Saxenburg in Aelbertsberg of Bloemendaal* (Haarlem 1971) 14. Ook de andere gegevens in deze casus werden aan deze publicatie ontleend.

³ Zo ook zelfs in de voorbeeldige studie: Boudewijn Bakker e.a, *Het landschap van Rembrandt. Wandelingen in en om Amsterdam* (Bussum 1998) 374-379. Terecht stellen Bakker c.s. dat Rembrandt zelf het landschapspanorama meer intrigerende dan de gebouwen van de buitenplaats. En dat geldt voor alle locaties met buitens die Rembrandt tekende of etste.

verhuren. Bij Thijs daarentegen stond ontspanning voorop, gelijk andere familieleden die in deze duinstreek, heel geschikt ook voor de jacht, een hofstede bezaten. Hij verfraaide in de jaren 1640 Saxenburg door ingrijpende verbouwingen. Zo heeft hij vermoedelijk opdracht gegeven voor een nieuwe, modieuze, classicistische voorgevel van het huis en voor de bouw van poortgebouw en toren. Nog beter dan Rembrandts ets laat een schilderij van zijn leerling Philips Koninck uit ongeveer dezelfde tijd deze opvallende, nieuwerwetse architectonische kenmerken van Saxenburg zien. De persoon op de voorgrond met geweer en twee jachthonden zou heel goed Christoffel Thijs zelf kunnen zijn. Over de inrichting van zijn hofstede weten we niet meer dan dat deze vele schilderijen bevatte. De geschiedenis van vererving maar even vaak verkoop van de latere ‘voornamen buitenplaats’ Saxenburg loopt door tot 1800. Toen werden de gebouwen afgebroken en de gronden ervan toegevoegd aan een andere buitenplaats. Ruim een eeuw later verrees op het terrein van de voormalige Saxenburg een nieuw, gelijknamig landhuis.

Bewust behandelde ik zojuist een exemplarische geschiedenis van de aanleg van een buitenverblijf in Holland in de Gouden Eeuw. Daar heb ik een aantal redenen voor. De eerste en voor de hand liggende reden is dat ik op die manier iets kan zeggen over de betekenis van het werk van de inspirator van deze leerstoel, de kunsthistoricus jhr. dr. H.W.M. van der Wijck (1927-2001), zoals dat tussen circa 1963 en zijn overlijden in 2001 verscheen.⁴ Al in zijn in 1974 verschenen proefschrift *De Nederlandse buitenplaats* beklemtoonde hij in een inleidend, algemeen overzicht hoezeer regenten en kooplieden uit Amsterdam vanaf het begin van de zeventiende eeuw een sleutelrol speelden bij de opkomst en groei van de populariteit van de buitenplaats.⁵ Vooral aan de Utrechtse Vecht en in het duinlandschap bij Haarlem verzezen in de loop van de zeventiende

⁴ Van der Wijck veranderde op een gegeven moment zijn schrijversnaam in Van der Wyck. Ik houd in de hoofdttekst maar de oorspronkelijke spelling aan en gebruik in de noten de door hem gehanteerde naam bij publicaties. In *Nederland's Adelsboek* 98 (2013-2014) 171-240 is het inmiddels voor het hele geslacht ‘Van der Wyck’ geworden. Aldaar ook de naaste familierelaties van Henri van der Wyck.

⁵ H.J.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel* (Delft 1974) 15-18. In een volgend hoofdstuk – ‘De vroege hofsteden’ (pp. 23-26) – schetste Van der Wijck op basis van een aantal Hollandse en Zeeuwse casussen grofweg de ontwikkeling van de heerschapswoning (hofstede, landhuis) uit de boerderij met heerschapskamer. Deze trend voltrok zich volgens hem al in de zestiende eeuw en ging vooraf aan de bouw en bloei van de zeventiende-eeuwse buitens. Over de (al dan niet blijvende en veranderende) relatie tussen buitenverblijf en boerderij in de periode 1550-1800 valt veel meer uit te zoeken. Vergelijk voor Zeeland: Martin van den Broeke, *‘Het pryel van Zeeland’. Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820* (Hilversum 2016); en voor het gebied van de Oude Rijn: Gerrit van Oosterom, *Gronden van vermaak. Een reconstructie van de ontwikkeling van de buitenplaatscultuur en het buitenplaatslandschap langs de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht (1600-1900)*. Masterscriptie RU Groningen, mei 2015.

JHR. DR. HENRI VAN DER WIJCK (1927-2001) OP BUITENPLAATS DE KLINZE TE OUDKERK (19 DECEMBER 1996); FOTO ASTRID KUIPER. RECHTS: OMSLAG (MET RIDDERHOFSTAD ZUYLESTEIN) VAN HET OP 20 JUNI 1974 AAN DE TH DELFT VERDEDIGDE PROEFSCHRIFT *DE NEDERLANDSE BUITENPLAATS. ASPECTEN VAN ONTWIKKELING, BESCHERMING EN HERSTEL* VAN JHR. HENRI WOLTER MATHEUS VAN DER WIJCK.

eeuw talloze buitenhuizen van rijke Amsterdammers. Al eerder hadden andere onderzoekers op die sleutelrol gewezen. Om Van der Wijcks werk goed te kunnen plaatsen gaan we verder terug dan 1974 en komen we aanstonds te spreken over de cultuurhistoricus Johan Huizinga. Het gaat dan met name om het beeld van de buitenplaats dat Huizinga ooit formuleerde en de blijvende invloed van dat beeld. De tweede, misschien nog wel belangrijker reden dat ik hier vanmiddag een historiografisch getint verhaal houd, heeft te maken met mijn stellingname dat wie de toekomst van de buitenplaats ter harte gaat, de geschiedschrijving ervan grondig moet kennen. Naast de voor heden en toekomst belangrijke economische, landschappelijke, recreatieve en educatieve waarden van een buitenplaats wil ik vanmiddag aandacht vragen voor de cultuurhistorische visie op dit type erfgoed. Mijn uitgangspunt is eigenlijk een paradox: de toekomst van de buitenplaats ligt in het verleden. Vanuit die geesteshouding, zo wil ik laten zien, ontstond het werk van Van der Wijck op een keerpunt in de recente geschiedenis van de Nederlandse buitenplaats. Zo rondde hij zijn uit artikelen opgebouwde proefschrift af met twee bondige hoofdstukken met daarin een hartstochtelijk pleidooi voor bescherming en restauratie van buitenplaatsen (inclusief interieur,

tuin en park) als historische ensembles.⁶ In dat opzicht was hij een klokkenluider, die het toenmalige ongunstige tij voor de buitenplaats als historisch erfgoed wilde keren. Verder zal ik in het kort proberen aan te geven hoe nu anno 2012 het onderzoeksterrein van buitenplaats en landgoed eruit ziet. Daarbij komt ook de inspirerende waarde van enkele buitenlandse studies op dit gebied aan de orde. Ten slotte keer ik weer terug naar de Gouden Eeuw, maar dan naar een Groninger hofstede en zijn eigenaar. Hoe passen zij in het kader van de opkomst en ontwikkeling van de rijkdom van het buitenleven in de Gouden Eeuw? En wat zegt deze casus over hoe we met Huizinga en Van der Wijck in ons achterhoofd verder kunnen gaan in toekomstig onderzoek naar de hofstede.

HET VERTOOG VAN JOHAN HUIZINGA

Laat ik u meenemen naar een zomerse augustusdag in 1925 op Walcheren. Naar de veranda van de buitenplaats Toornvliet bij Middelburg.⁷ Rechts op de foto zien we de historicus Johan Huizinga, in gesprek met het bevriende stel Richard (Rik) en Henriëtte (Jet) Roland Holst.

JOHAN HUIZINGA MET RIK EN JET ROLAND HOLST IN VERANDA VAN BUITENPLAATS TOORNVLIET (MIDDELBURG); ZOMER 1925; FOTOCOLLECTIE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GRONINGEN.

⁶ Van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats*, 255-261.

⁷ Zie voor geschiedenis van Toornvliet: H.J.M. van der Wijck, *Het Arkadisch Walcheren getekend door Jan Arends 1770-1790* (Alphen aan den Rijn 2001) 174; en vooral Martin van den Broeke, *Jan Arends. Buitenplaatsen op Walcheren* (Alphen aan den Rijn 2001) 174-187.

TOORNVLIEET OP HET OMSLAG VAN TIJDSCHRIFT *BUITEN*, 31 JULI 1915. COLLECTIE EN FOTO JAN HOLWERDA.

De beeldend kunstenaar en de dichteres beschikten zelf over een landgoed in Noord-Brabant, de Buissche Heide. Het landgoed was 200 ha groot en bestond uit heide, bossen, weilanden, akkers, pachtboerderijen, een jachthuis, een boswachterswoning en een nieuwe witte villa, de Angora Hoeve, speciaal gebouwd voor Rik en Jet.⁸ Als weduwe gaf Jet leiding aan het landgoed, waarvan ze aanvankelijk de eigendom deelde met haar broer. Als enige eigenaar bepaalde ze dat na haar dood (en die kwam in 1952) Natuurmonumenten het landgoed zou verkrijgen. Kort na het bezoek aan Toornvliet, dat sinds het einde van de achttiende eeuw in handen was gekomen van Huizinga's schoonfamilie Schorer, liet Rik zijn vriend op Toornvliet weten, hoe graag hij op zijn eigen landgoed

⁸ Elsbeth Etty e.a., *Henriëtte & Richard Roland Holst. Het boek van de Buissche Heide* (Schiedam 2012) 27.

buiten in de zon drukproeven zat te corrigeren.⁹ Zelf was Huizinga door zijn verloving en daarna huwelijk met Mary Schorer, die stamde uit het genoemde, nieuw geadelde Middelburgs regentengeslacht, gehecht geraakt aan Toornvliet. Zijn kinderen zouden later mede erfgenaam van het buiten worden. Zelf had het jonge gezin Huizinga-Schorer in 1911 een fonkelnieuwe villa in de toen in Nederland in de mode geraakte Engelse landhuisstijl aan de zuidrand van Groningen betrokken. Die villa kreeg de naam Klein Toornvliet.

In 1941 verscheen Huizinga's *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw*. Daarin verwoordde Huizinga zijn visie op de cultuurhistorische betekenis van de buitenplaats. Een cruciale rol spelen hier zijn ideeën over 'het ideaal van rust'. Onze zeventiende-eeuwse voorouders waren hoogst actief geweest als handelaren, zeelieden, militairen, ambtenaren en ambachtslui. Toch bestond onder hen toen al – en nu in Huizinga's woorden – 'dat verlangen naar de behaaglijke rust van een blij buitenleven, met boeken en bezoek van vrienden, zoals het eens Erasmus bezielde had, en telkens doorklinkt in Huygens, Cats en Vondel.' Al in zijn biografie van Erasmus uit 1924 had Huizinga geschreven: 'De hollandsche buitentjes en koepels, waarin de volksaard zijn innigste behagen vond, zijn vervullingen van een zuiver erasmiaansch ideaal.' Huygens buitentje Hofwijck met zijn fraaie tuin bij Den Haag ziet Huizinga als 'een regelrechte spruit' van het Erasmiaans levensideaal van een harmonieus en eenvoudig verblijf op een landhuis.¹⁰

Toch, zo meent Huizinga, had dat zeventiende-eeuwse ideaal van rust op geen enkel levensterrein krachtdadigheid in de weg gestaan. In de achttiende eeuw daarentegen was dat ideaal van rust door de toegenomen welvaart bij regent en gezeten burger binnen handbereik van velen gekomen. En om die achttiende eeuw aanschouwelijk te maken volgt dan weer zo'n typische Huizinga-formulering: 'Ganse streken des lands waren bedekt met de buitenhuizen, dicht bij de stad, waar men het beste jaargetij

9 Brief Richard Roland Holst aan Johan Huizinga, dd. 13 augustus 1925; J. Huizinga, *Briefwisseling II (1925-1933)*, bezorgd door Léon Hansen, W.E. Krul en Anton van der Lem (Utrecht/Antwerpen 1990) 40.

10 J. Huizinga, *Erasmus* (Haarlem 1936; oorspr. 1924) 112. Over Huygens' buitentje in Voorburg; Kees van der Leer en Henk Boers, *Huygens' Hofwijck. De buitenplaats van Constantijn Huygens* (Amersfoort/Voorburg 2015). In 1653 beschreef Huygens uitvoerig zijn buitenhuis en tuin in zijn *Vitaulium Hofwyck. Hofstede vanden Heere van Zuylichem onder Voorburg*; zie ook Willemien B. de Vries, 'The Country Estate Immortalized: Constantijn Huygens' Hofwijck', *The Dutch Garden in the Seventeenth Century*, *Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape XII* (Washington 1990) 1-97. Hoe iconisch Hofwijck wel niet is voor het beeld van Hollandse cultuur in de Gouden Eeuw komt goed naar voren in: Lisa Jardine, *Going Dutch: How England Plundered Holland's Glory* (London 2008).

sleet, gevarieerd van het kasteel en het grote landgoed der aanzienlijksten en rijksten, met hun heerlijkheden, titels en wapenborden, tot de koepel aan de vaart van de voorspoedige neringdoende toe.”¹¹

Nu blijkt opeens dat naast de burgerlijke buitentjes ook de adellijke kastelen in beeld komen. Dat is opvallend omdat Huizinga eerder in zijn boek de adel in het oosten van het land geheel buiten de culturele dynamiek van de Republiek had geplaatst. Volgens hem hielden die landdelen zich op hun afgelegen, weinig comfortabele kastelen slechts bezig met hun elementaire agrarische belangen. Na voorgaand citaat volgt bij Huizinga onmiddellijk de ‘bedenklijke kant’ van de weelde van de buitenplaatscultuur rond 1700: zakte de Republiek niet af naar een land van renteniers en beleggers waarin niet langer de geest van kooplieden en ondernemers domineerde? ‘In plaats van een zeventiende eeuw vol leven schuift zich het beeld van een achttiende, waarin ons land in de late middagzon van een lange zomerdag schijnt te sluimeren.’¹²

Hoe fraai ook verwoord, er wringt iets in Huizinga’s voorstelling van zaken.¹³ Dat begint er al mee dat hij van het ideaal van rust moet toegeven dat het niet louter op passiviteit stoelt. Ook neigt Huizinga ertoe de culturele invloed van het Haagse hof van de Oranjes, dat zeker zijn stempel heeft gezet op het zeventiende-eeuwse buitenleven in de Republiek, door de bouw van jachtsloten en de aanleg van formele, Franse tuinen, zo laag mogelijk in te Schatten.

Huizinga’s betoog is een ode aan de Hollandse stedelijke burgercultuur en stedelijke bouwkunst.¹⁴ Een stadsgezicht van een Hollandse meester

11 Dit en het voorgaande citaat over de hofdichten van Huygens, Cats en Vondel uit: Johan Huizinga, *Nederlands beschaving in de zeventiende eeuw. Een Schets*. Bezorging en illustraties Anton van der Lem (Amsterdam 1998; oorspr. Haarlem 1941) 171-172.

12 Huizinga, *Nederlands beschaving*, 173. Daarna zwakt Huizinga zijn prachtige beeld dadelijk weer af met: ‘In zulke algemene historische appreciaties van een tijdperk in zijn geheel schuilt bijna altijd een stuk overdrijving en vergissing.’

13 Otterspeer laat fraai zien hoe gretig Huizinga in zijn *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw* met contrasten werkte om levendigheid in zijn proza te krijgen: ‘Holland versus de rest, water versus land, burgerij versus adel, handel versus nijverheid, gestudeerd versus niet-gestudeerd. Ook in zijn behandeling van zijn eigenlijke onderwerp, de cultuurschiedenis, doet hij dit, bijvoorbeeld als hij Cats tegenover Breeroo zet.’ Datzelfde gold voor de Republiek versus de rest van Europa. Zie Willem Otterspeer, *Orde en trouw. Over Johan Huizinga* (Amsterdam 2006) 103-104.

14 Volgens Van der Lem stoelt Huizinga's boek op een drievoudige idealisering, namelijk in ethisch, esthetisch en intellectueel opzicht, die weer een variant is van de samenhang van de klassieke idealen van het goede, het schone en het ware. Ook wijst Van der Lem op Huizinga's voorliefde voor de bouwstijl van de Hollandse renaissance tegenover die van het Hollands classicisme (te veel Italiaanse, Palladiaanse invloed); Anton van der Lem, *Het eeuwige verbeeld in een afgehaald bed. Huizinga en de Nederlandse beschaving* (Amsterdam 1997). 219 en 292-294. Voor de geschiedenis van steden als Groningen, Middelburg en Leiden had Huizinga een bijzondere zwak; zie Anton van der Lem, ‘Nawoord. De idealisering van het beeld door het woord’, in: Huizinga, *Nederlands beschaving*, 184.

uit de Gouden Eeuw kon Huizinga in vervoering brengen. De echte culturele centra van de Republiek in de Gouden Eeuw waren volgens hem de burgerlijke woonhuizen (van kooplieden?) in de steden, en ja zeker, óók de buitenhuizen van de ‘verrijkte handelsstand’, die ‘met hun tuinen en bosterrein de ene streek na de andere tot een lusthof maakten’. Niet paleizen of kathedralen stempelden deze stedelijke cultuur, maar ‘raadhuizen, weeshuizen, doelens voor de schutterijen, pakhuizen, in enkele voorname steden een koopmansbeurs, de opslagplaatsen voor de grote overzeese compagnieën’.¹⁵ En de kerken, niet te vergeten. Zelf werpt Huizinga de vraag op hoeveel ambachtsheerlijkheden gedurende de zeventiende eeuw in handen van de hoge burgerij waren gekomen.¹⁶ Maar, zo voegt hij daar onmiddellijk aan toe, erkende adeldom beoogden die burgers met hun aankoop van heerlijkheden toch ook weer niet.

Het blijft een grote verdienste van Huizinga’s boek uit 1941 dat het beeld van het buitenleven dat daarin is geconstrueerd verbonden werd met een bredere culturele context, waarvan de geografische, economische, sociale en mentale aspecten mede aan bod kwamen. Zelf beschouwde Huizinga zijn boek als een schets. Dat geldt vanzelfsprekend nog sterker voor het thema dat ik daaruit heb gehaald, dat wil zeggen de hang naar het buitenleven en het bijzondere karakter daarvan. Vandaar rijzen hier twee vragen: ten eerste, hoe is Huizinga’s visie na zijn publicatie daarvan door anderen verwerkt?; en, ten tweede, wat betekent die visie voor het huidige beeld van de vroege geschiedenis van de buitenplaats en het recente of nog te verrichten onderzoek?

BUITENS AAN DE VECHT

De eerste onderzoeker die het door Huizinga geschetste beeld tegen het licht hield was de kunsthistoricus Remmet van Luttervelt (1916-1963), die te Leiden had gestudeerd. Hij promoveerde in 1943 te Utrecht bij Willem Vogelsang op een studie van 140 pagina’s over de buitenplaatsen aan de Vecht. Vijf jaar later verscheen een wat uitgebreide en herschreven

¹⁵ Ibidem, 155.

¹⁶ Dat is nog steeds een puzzel, vergelijk: Arjen Nobel, ‘Heerlijkheden in Holland. Een historiografische en historische verkenning’, in: Frans Willem Lantink en Jaap Temminck (red.), *Heerlijkheden in Holland* (Hilversum 2017) 15-52. Zie voor de meest recente tellingen: Maarten Prins, ‘Heren van Holland. Het bezit van heerlijkheden onder adel en patriciaat (1500-1795)’, *Virtus. Journal of Nobility Studies* 22 (2015) 37-61. In 1650 had de adel nog veruit de meeste heerlijkheden in bezit, in 1740 waren regenten en burgers hem royaal voorbijgestreefd.

HOFSTEDE VIJVERHOF (LOENEN) AAN DE UTRECHTSE VECHT; UIT: DANIËL STOOPEMBAAL, *DE ZEGEPRALENDE VECHT, VERTOONENDE VERSCHIEDENE GESICHTEN VAN LUSTPLAATSEN, HEEREN HUYSEN EN DORPEN, BEGINNENDE VAN UTRECHT EN MET MUYDEN BESLUYTENDE* (AMSTERDAM 1719). (MET DANK AAN JAN HOLWERDA).

uitgave van zijn dissertatie.¹⁷ Opvallend in zijn hele oeuvre is zijn interdisciplinaire visie op geschiedenis en kunstgeschiedenis en zijn kritiek op de classificatie van kunstwerken op basis van nationale labels.¹⁸ In zijn proefschrift deelt de auteur volledig Huizinga's visie. Al woonden deze Amsterdammers, onder wie vele joodse en doopsgezinde families, de lange zomer op het platteland, zij bleven stedelingen. Via de hofdichten van hun huisdichters, koketteerden zij met de werken van klassieke auteurs over het ideale landleven. Velen waren ook gedreven om van de tuinen bij hun buitens aardse paradijsjes te laten maken. Volgens Van Luttervelt was het niet meer dan een schoon spel om met de *Homo Ludens* van Huizinga te spreken. Gelijk Huizinga wilde Van Luttervelt het vaderlandse karakter van die buitenplaatscultuur van de zeventiende en achttiende eeuw beklemtonen – maar we zitten dan ook in de jaren van de Tweede Wereldoorlog.¹⁹ Het zoeken van het buitenleven, aldus Van Luttervelt, was in de Republiek 'spontaan en ongekunsteld'. Sterker nog: 'Onze voorvaderen

¹⁷ R. van Luttervelt, *Buitenplaatsen aan de Vecht* (Utrecht 1943); dezelfde, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem 1948).

¹⁸ K.G. Boon, 'In memoriam dr. Remmet van Luttervelt', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 14 (1963) 27-29.

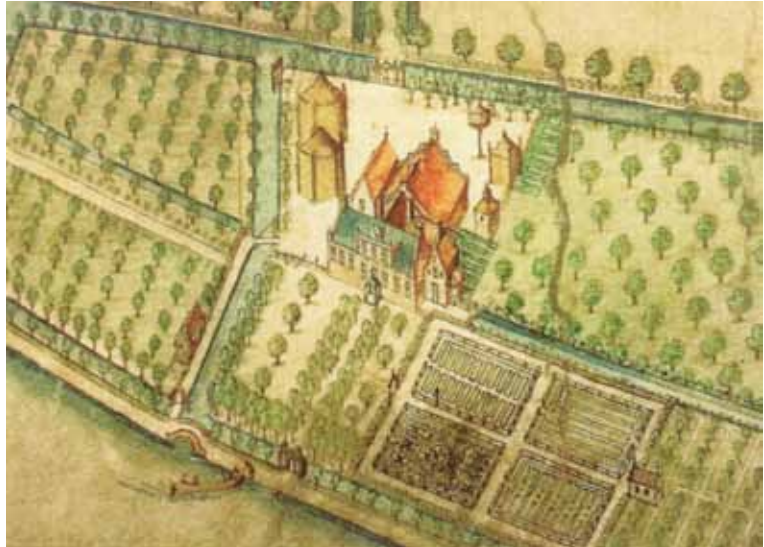
¹⁹ Hier ligt een aardig onderzoek in het verschiet: kastelen, buitenplaatsen en tuinen als voertuig van nationale gevoelens in oorlogstijd. Zie bijvoorbeeld ook de verschijning van Anna Bienfait, *Oude Hollandsche tuinen*, twee delen ('s-Gravenhage 1943).

TEKENEN IN DE TUIN MET KAS EN VOLIÈRE BIJ DE HOFSTEDE VIJVERHOF. NICOLAAS DE VREE, OLIEVERF OP DOEK, CA. 1690; MUSEUM VAN SCHONE KUNSTEN, BOEDAPEST (MET DANK AAN ANNE MIEKE BACKER).

STADSWONINGEN VAN EIGENAREN VAN HOFSTEDEN. BOCHT IN DE HERENGRACHT TE AMSTERDAM. GERRIT BERCKHEYDE, OLIEVERF OP DOEK, 56 X 63 CM, 1685; RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

DE VROEGE HOFSTEDE GOUDESTEYN (BIJ MAARSSSEN) VAN DE AMSTERDAMSE KOOPMAN-REGENTENFAMILIE HUYDECOPER. DETAIL VAN EEN KAART UIT 1629.

waren nuchter, waren zich zelf; een behoefte om de idylle te bereiken ontstond hier niet.²⁰ Huizinga had deze zinnen kunnen schrijven.

In zijn studie stond Van Luttervelt ook kort stil bij het woord 'hofstede'. De oorspronkelijke betekenis van hofstede verwijst naar een boerenplaats, dat wil zeggen naar de eenheid van huis en erf. Daarna ontwikkelde het zich naar de betekenis van 'patricisch vakantieverblijf'. Hét voorbeeld daarvan is voor Van Luttervelt de (oude) hofstede Goudesteyn van de Amsterdamse regent Joan Huydecoper. Ondanks de verbouwingen ontleend aan de nieuwe classicistische stadsarchitectuur, bleef Goudesteyn in Van Luttervelts ogen een product van de Nederlandse renaissance en was het huis 'geenszins internationaal van stijl'. Pas bij de ingrijpende verbouwing in 1754 werd Goudesteyn een 'echt' stadshuis-buiten, aldus de auteur.²¹ Het hofstede-type van buitenhuis had al lang afgedaan en had aan de Vecht plaatsgemaakt voor het stadshuis-buiten met de brede gevel, dat meer paste bij stedelingen die hun levensgewoonten niet al te veel wilden veranderen op het platteland. Opvallend vindt Van Luttervelt ook

²⁰ Van Luttervelt, *De buitenplaatsen*, 253.

²¹ Ibidem, 91-94.

HET DOOR PHILIPS VINGBOONS IN 1637 VOOR DE AMSTERDAMSE KOOPMAN THOLINCX IN HOLLANDS-CLASSICISTISCHE STIJL ONTWERPEN BUITEN WESTWIJCK IN DE PURMER. DE AFGEBEELDE PERSONEN ZIJN VERMOEDELIJK AFKOMSTIG UIT DE FAMILIE PAUW, DIE DE HOFSTEDE (IN ACHTERGROND IS BOERDERIJ ZICHTBAAR) KOCHTEN NA HET FAILLISSEMENT VAN THOLINCX IN 1645. CORNELIS HOLSTEIN, OLIEVERF OP DOEK, 103 X 168 CM, CIRCA 1650; PARTICULIERE VERZAMELING; FOTO BRIDGEMAN ART LIBRARY.

hoe weinig de geest van Palladio in de Vechtse buitenhuizen aan te treffen valt, hoezeer op het eerste gezicht de Vecht en de Brenta bij Venetië op elkaar lijken qua rijkdom in buitenhuizen.²² In de Vechtstreek waren de buitenverblijven ook te klein qua oppervlakte om een grote agrarische rol te spelen. Ze zijn wel regelmatig op de plaats van een boerderij gebouwd, maar die hadden nauwelijks tot geen invloed op hun bouwwijze.²³ Toch laat Van Luttervelt goed zien dat het woord 'hofstede' in het algemeen geen scherp omschreven begrip was in de zeventiende en vroege achttiende eeuw. Uit een analyse van de bekende, eigentijdse publicatie *Zegepraalende Vecht* (1719) van D. Stoopendaal blijkt dat daarin de wat kleinere buitens als 'hofstede' zijn getypeerd en de grotere als 'landhuis' of 'lust-plaats'.²⁴ Pas in de loop van de achttiende eeuw zou de term

²² Ibidem, 99 en 251.

²³ Zie ook R. Meischke, 'Inleiding. De ontwikkeling van de buitenhuizen aan de Vecht', in: E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lismann, *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel* (Alphen aan den Rijn 1997) 7.

²⁴ Van Luttervelt, *De buitenplaatsen*, 85-86.

‘buitenplaats’ aan een langzame opmars beginnen als verzamelnaam voor een voorname, tweede woning buiten de stad. Toch werd in de negentiende eeuw de term ‘hofstede’ nog altijd gebruikt. Die had nu een archaïsche lading gekregen die samenhang met de populariteit van een landelijke levensstijl onder de nieuwe notabelenelite. In tegenstelling tot de Beemster, waar Amsterdamse heren aanvankelijk in de zomer een zogeheten herenkamer betrokken in de boerderij van hun pachter, verdween dit type van zeer eenvoudig buitenleven al snel aan de Vecht in de zeventiende eeuw, meent Van Luttervelt.²⁵ Veel kenmerkender voor de ontwikkeling aldaar vond hij de uiteindelijke dominantie van het Hollands-classicistische, Philips Vingboons-achtige buitenhuis met brede voorgevel. Hij noemde dat het ‘stadshuis-buiten’: het buitenverblijf was namelijk in zijn ogen een transformatie van het stadshuis. Juist deze term kwam vrij snel onder vuur te liggen bij bouwhistorici, onder wie R. Meischke.²⁶ Zij zagen, ten eerste, veel meer verwantschap qua plattegrond en sierelementen als grachten en torens tussen het vroege buitenhuis en het kasteel. En, ten tweede, wijzen ze op de omgekeerde invloed van het Amsterdamse buitenhuis op het brede stadshuis. Het is met name het in 1989 verschenen proefschrift van Koen Ottenheim over werk, opdrachtgevers en internationale inspiratie van de Amsterdamse, katholieke architect Philips Vingboons dat die omgekeerde invloed aantoonde.²⁷ Ook laat Ottenheim zien hoe Italiaanse invloeden (Palladio en vooral Scamozzi) wel degelijk in de Republiek voorkwamen. Dat doet hij bijvoorbeeld op basis van ontwerpen die Pieter Post én Philips Vingboons in 1640, onafhankelijk van elkaar, maakten voor een buitenhuis in de Beemster (‘Vredenburg’) van de Amsterdamse koopman Alewijn.²⁸

Uitvoeriger dan Huizinga schrijft Van Luttervelt over de verscheidenheid in het buitenleven in de Republiek. In dat verband haalt hij zelfs ‘Professor Huizinga’ aan die eens had geschreven dat ‘verscheidenheid gewichtiger is dan gelijkheid’.²⁹ Ook trekt hij, hoewel schetsmatig, vergelijkingen met de kleinere buitenhuizen in Duitsland en Engeland, die vaak in de buurt van steden lagen.³⁰ Zo hadden de nieuwe kleine buitens bij de andere Hollandse steden en waterstromen duidelijk minder allure

²⁵ Ibidem, 85.

²⁶ R. Meischke, ‘Het Amsterdamse buitenhuis in de eerste helft der zeventiende eeuw’, *Amstelodamum* 70 (1958) 133-141.

²⁷ Koen Ottenheim, *Philips Vingboons (1607-1678). Architect (Zutphen 1989)* 47 e.v. en noten 121 en 122 (‘De buitenhuizen blijken echter in de ontwikkeling van de plattegronden toonaangevend te zijn geweest.’).

²⁸ Ibidem, 50-56 en 59. Zie ook: www.beemsterbuitenplaatsen.nl) project van Katja Bossaers).

²⁹ Van Luttervelt, *De buitenplaatsen*, 258.

³⁰ Ibidem, 254-255.

AMSTERDAMMERS AGNETA BLOCK EN (TWEEDE ECHTGENOOT) SIJBRAND DE FLINES (EN ZIJN KINDEREN?) IN DE TUIN VAN VIJVERHOF BIJ LOENEN. AGNETA ('FLORA BATAVA') GENOOT INTERNATIONALE FAAM ALS KWEESTER VAN DE ANANAS; JAN WEENIX, 1674, OLIEVERF OP DOEK, 84 X 111 CM; AMSTERDAM MUSEUM.

dan die van de Amsterdammers, vindt Van Luttermvelt. Zelfs in de clusters van buitens rond Amsterdam ziet hij wel degelijk verschillen op het vlak van rijkdom, macht en aanzien. Kennemerland, bijvoorbeeld, achtte hij 'zeer rijk, stijf en deftig', vanwege met name de rijke doopsgezinde families, fabrikanten van laken en fluweel; in de Watergraafs- of Diemermeer en Beemster daarentegen vooral *nouveaux riches*.³¹ Expliciet dan Huizinga onderkent Van Luttermvelt dat op het platteland van de andere gewesten in de Republiek de kastelen en landgoederen van edellieden de toon zetten. Hun ridderhofsteden, borgen, staten of havezathen mochten in de loop van de zeventiende eeuw voor een groot gedeelte zijn gemoderniseerd, het waren geen hofstedes of buitenhuizen in de ogen van de tijdgenoot.

DE CANON EN ELITE-ONDERZOEK

Ik kom nu bij de tweede vraag over Huizinga, namelijk wat is zijn invloed op recent onderzoek en beeldvorming inzake de buitenplaats? Juist in enkele na 2000 verschenen monografieën en inventarisatiestudies

³¹ Ibidem, 255.

komt sterk naar voren hoezeer Amsterdam als hét vliegwiel van de vroege buitenplaatscultuur in de Republiek fungeerde.³² Deze gedetailleerde studies zijn vaak gekoppeld aan het topografische prentwerk dat in de vroege 18de eeuw in relatief grote oplagen verscheen. Op basis van dit type bronnen en historische kaarten is berekend dat in het eerste kwart van de 18de eeuw ruim 500 grotere en kleine buitenplaatsen in de wijde omtrek van de toenmalige metropoolstad Amsterdam lagen.³³ In *Noord-Hollands Arkadia*, waarin ruim 400 getekende of in prent of op kaart gebrachte buitenhuizen opgenomen zijn uit de Provinciale Atlas Noord-Holland, verstaan de auteurs Bertram en De Jong onder ‘hofsteden’ huizen annex tuinen die door de eigenaar-bewoner tot vermaak zijn aangelegd en die lagen aan de rand van of buiten de steden en dorpen. Ter illustratie van hoezeer een steeds groter gebied rond de snel groeiende metropool Amsterdam in het eerste driekwart van de zeventiende eeuw bezaaid was geraakt met buitenhuizen, haalt Bertram in zijn Inleiding de hovenier Jan van der Groen aan. In zijn in 1669 verschenen boekje ‘Den Nederlandsen hovenier’ prees deze het buitenleven (als vermakelijk, goedkoop, gezond en godvruchtig) en maakte hij melding van de vele ‘Heeren huysen, Lust-hoven en Hof-steden’ die Holland telde, hoewel niet zo ‘prachtig en kostelijk’ als de buitens in Frankrijk.³⁴ Vooral in de eerste decennia van de achttiende eeuw verschenen prentwerken van de Hollandse hofsteden. Dat was juist ook de periode waarin veel oudere buitens werden vernieuwd of nieuwe gesticht. Het lijkt er zelfs op dat naast de kleine groep van superrijke Amsterdammers ook een ‘bredere laag van de gegoede burgerij’ inmiddels deel is gaan uitmaken van de Amsterdamse buitenplaatscultuur, schrijft Bertram hier.³⁵ Huizinga blijft dicht in de buurt, zo te zien.

Nog sterker komt het door Huizinga geschetste beeld van de rijke Hollandse koopman op zijn buiten naar voren in de in 2006 uitgekomen *Canon van de Nederlandse geschiedenis*. Een van de vijftig iconen (vensters) heet ‘Buitenhuizen. Rijk wonen buiten de stad’ en verhaalt over de aanleg

32 Vergelijk Marc Glaudemans, *Amsterdams Arcadia. De ontdekking van het achterland* (Nijmegen 2000); Chr. Bertram en E. de Jong, *Noord-Hollands Arcadia. Ruim 4000 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekeningen, prenten en kaarten uit de Provinciale Atlas Noord-Holland* (Alphen aan den Rijn 2005); Jaap Evert Abrahamse, *De grote uitleg van Amsterdam: stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw* (Bussum 2010); Jaap Evert Abrahamse, Menne Kosian en Erik Schmitz (red.), *Atlas Amstelland. Biografie van een landschap* (Bussum 2012); Rob van der Laarse, ‘Amsterdam en Oranje. De politieke cultuur van kasteel en buitenplaats in Hollands Gouden Eeuw’, in: Yme Kuiper en Ben Olde Meierink (red.), *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek* (Hilversum 2015) 68-95.

33 Glaudemans, *Amsterdams Arcadia*, 184-185.

34 Zie voor een facsimile: Jan van der Groen, *Den Nederlandsen Hovenier*, met een voorwoord en inleiding door Carla S. Oldenburger-Ebbers en een plantenlijst door D. Onno Wijnands (Utrecht 1988).

35 Bertram en De Jong, *Noord-Hollands Arcadia*, 7.

TEKENING VAN HET NIEUWE NITTERSUM TE STEDUM (GRONINGEN). IN 1669 WERD DE OUDE BORG VERVANGEN DOOR EEN NIEUW HUIS, ONTWERPEN DOOR AMSTERDAMSE ARCHITECT PHILIPS VINGBOONS, DIE ZELF TOEZICHT HIELD OP DE NIEUWBOUW. PRENT VAN ABRAHAM RADEMAKER, VROEGE 18DE EEUW; GRONINGER ARCHIEVEN.

van de eerste buitenplaats aan de Vecht, die tot 1955 eigendom bleef van de Amsterdamse koopman- en regentenfamilie Huydecoper.³⁶ Daarna werd het gemeentehuis van Maarssen. We kwamen dit buiten Goudestein al eerder tegen. Constantijn Huygens, bouwheer van Hofwijck, logeerde hier in 1656 en schreef daarover drie gedichten voor Joan Huydecoper, heer van Maarseveen:

*Nu weet ik 't, Maarseveen, 't is licht om te verzinnen,
Waarom uw Goudestein door velen wordt bemind.
Twee lieve dingen doen 't, die men daar altoos vindt:
De zoete Vecht voor deur, het zoete vocht van binnen.*³⁷

Kennelijk kan de buitenplaats ook nu nog, gelijk in de bezettingstijd, uitstekend dienst doen voor de constructie van de Nederlandse identiteit.

³⁶ 'Buitenhuizen. Rijk wonen buiten de stad', *De canon van Nederland*. Deel B (Den Haag 2006) 56-57. In het venster dat er direct aan voorafgaat 'Slavernij' wordt opvallend genoeg geen enkele koppeling gemaakt naar de wereld van de buitenhuizen en hun eigenaren in de Republiek. De afgelopen jaren is die er wel gekomen in verschillende publicaties naar het Engelse voorbeeld van Madge Dresser and Andrew Hann (eds.), *Slavery and the British Country House* (Swindon/English Heritage 2013). Zie verder noot 39.

³⁷ Constantijn Huygens, 'Drie gedichten op Goudestein. Aan Joan Huydecoper van Maarseveen', in: Arie-Jan Gelderblom, *'k Wil rijmen wat ik bouw* (Amsterdam 1994). Zie ook Kees Schmidt, 'Hollands buitenleven in de zeventiende eeuw. De wassende stroom hofdichten', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 5 (1978) 1, 91-109.

Maar de wankel status van de canonaanpak demonstreert zich onmiddellijk in twee andere iconen. Zo wordt bij het icoon ‘De Beemster’ helemaal niet gerept over de aanleg van hofsteden of buitens in dit pas ingepolderde landschap. Het lijkt erop dat de canonbouwers even het werk van de economisch historicus Jan de Vries waren vergeten, die al in 1974 schreef over het belang van inpoldering, ontginning, vervening en trekvaart voor de opkomst van de buitens in Holland, maar ook elders in de Republiek.³⁸ Hetzelfde geldt voor het venster ‘Slavernij. Mensenhandel en gedwongen arbeid in de Nieuwe Wereld’, waarna direct dat van ‘Buitenhuizen’ volgt. Ook hier geen woord over bijvoorbeeld buitenplaatsen op Walcheren in Zeeland, een gewest van waaruit veel lijnen te trekken vallen naar de slavenhandel in Afrika en de plantages in de West. Vele eigenaren van buitenhuizen op Walcheren waren nauw betrokken bij de handelsondernemingen WIC en MCC.³⁹

INTERNATIONAAL ONDERZOEK

Voordat ik nader inga op het werk van Van der Wijck wil ik eerst nog iets zeggen over internationaal onderzoek. Daarbij bepaal ik me tot de Engelse historiografie. In retrospectief waren de jaren 1950, 1960 en 1970 dood tijd in het Nederlandse historisch onderzoek naar buitenplaatsen. Onderzoek naar regenten, laat staan hun levensstijl, paste niet bij de maatschappelijke veranderingen zoals die zich vanaf de jaren 1960 gingen manifesteren. En nog minder paste zulk onderzoek in het toenmalige academische bedrijf. Het was de Britse historicus Peter Burke die in 1974 een vergelijkende studie publiceerde over Venetië en Amsterdam in de zeventiende eeuw, waarvoor hij archiefonderzoek in beide steden had gedaan. Prosopografie vormde de methodische basis van zijn boek. Concluderend dat zowel de adellijke elite van Venetië als een deel van de Amsterdamse politieke en economische elite een bepaalde tijd van het jaar op hun bezittingen op het platteland doorbracht, schreef Burke het volgende over de levensstijl en buitenhuizen van deze Amsterdammers: ‘Deze werden hofsteden, buitenplaatsen, lusthuizen of speelhuizen

38 Jan de Vries, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500-1700* (New Haven/London 1974).

39 Vergelijk Ruud Paesie, *Geschiedenis van de MCC [Middelburgse Commerce Compagnie, 1720-1889]. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2014). Zie ook Dienne Hondius, Nancy Jouwe, Dineke Stam, Jennifer Tosch en Annemarie de Wildt, *Gids Slavernijverleden Amsterdam/Amsterdam Slavery Heritage Guide* (Arnhem 2013); Margriet Fokken en Barbara Henkes, *Sporen van het slavernijverleden in Groningen. Gids voor Stad en Ommeland* (Groningen 2016). Zie voor de bredere historische context: Dienne Hondius, *Blackness in Western Europe. Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* (New Brunswick/London 2014).

DE ACHTERZIJDE (STRAATKANT) VAN HET IN HOLLANDS-CLASSICISTISCHE STIJL AANGEPASTE GOUDESTEYN. DE AGRARISCHE ASPECTEN VAN DE HOFSTEDE ZIJN NOG STEEDS GOED ZICHTBAAR. JAN VAN DER HEYDEN, OLIEVERF OP PANEEL, 23 X 28.5 CM, CA. 1680; PARTICULIERE VERZAMELING.

genoemd. Dit deel van hun leven heeft nooit de aandacht gekregen die het verdiende. En dit geldt evenzeer voor de buitenhuizen waarvan het grootste deel verdwenen is.⁴⁰ De namen van deze huizen, merkte Burke op, laten zien dat ze voor vermaak, ontspanning en soms belegging dienden. Zowel in Venetië als in Amsterdam waren de huizen in de stad de hoofdresidentie van de elite en niet de villa's en buitenhuizen op het platteland, beklemtoonde Burke. Wel was er een belangrijk verschil tussen de Venetianen en Amsterdammers. De *villegiatura* (het zich terugtrekken op het platteland) was bij de eersten niet alleen een kwestie van ontspanning maar ook van hun agrarische belangen en inkomsten in de *terraferma* (vasteland nabij Venetië, gekenmerkt door grootgrondbezit) – dat gold veel minder voor de Amsterdammers bij wie grondbezit in de loop van de zeventiende eeuw een steeds kleiner aandeel ging vormen van hun vermogens.⁴¹ De buitenhuizen aan de Vecht, waarin de Amsterdamse dames en heren tijdelijk ontsnapten aan de verplichtingen van hun stadsleven vertegenwoordigen in Burkes ogen een 'burgermans Arcadië'.

⁴⁰ Peter Burke, *Venetië en Amsterdam. Een onderzoek naar elites in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1991); oorspr. *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century élites* (London 1971).

⁴¹ Ibidem, 87.

Sinds 1974 weten we veel meer over het Hollandse en Amsterdamse buitenleven, maar de vergelijkende methode zoals Burke die sterk bepleitte in zijn studie (en nog nadrukkelijker in de Nederlandse uitgave van ruim vijftien jaar later) vond nauwelijks weerklank in Nederland.⁴²

Pas vanaf ongeveer 1980 kende het historische elite-onderzoek in Nederland echt een doorbraak. Zo verschenen in de jaren 1980 en 1990 een hele reeks van historische dissertaties en monografieën over adel, patriciaat en hoge burgerij.⁴³ Steeds vaker kwam daarin de levensstijl van stedelijke en plattelandselites in het vroeg-moderne Nederland ter sprake. Maar het blijft opvallend dat tot nu toe – helaas – in Nederland nog niet een synthetische studie is verschenen als Mark Girouards *Life in the English Country House* (uit 1978). Daarin beschreef Girouard de verwevenheid van sociale geschiedenis en architectuurgeschiedenis, vanaf de late middeleeuwen tot de Tweede Wereldoorlog. Een gedurfde pioniersstudie, waarin het begrip *power house* centraal staat. ‘Waar dienden buitenhuizen voor?’, luidt de eerste zin van Girouards boek. Om dan te vervolgen met: ‘They were not originally, whatever they may be now, just large houses in the country in which rich people lived. Essentially they were power houses – the houses of a ruling class.’⁴⁴ Dat is een krachtig begin en de auteur weet van wanten om die stellingname beeldend en treffend in zijn boek uit te werken. Het boek bereikte een groot publiek, want de uitgever verkocht in de eerste jaren na verschijning maar liefst 125.000 gebonden exemplaren. Toch was de *big man* van de Britse elitesgeschiedenis, Lawrence Stone, er in zijn recensie in de *Times Literary Supplement* als de kippen bij om te stellen dat ‘Professor Girouard knows his architectural history better than his social and economic history’.⁴⁵ En weer zes jaar later publiceerde het echtpaar Stone zijn eigen boek over de wereld van de Engelse *country houses* tussen 1540 en 1880.⁴⁶ Ook zij wilden een

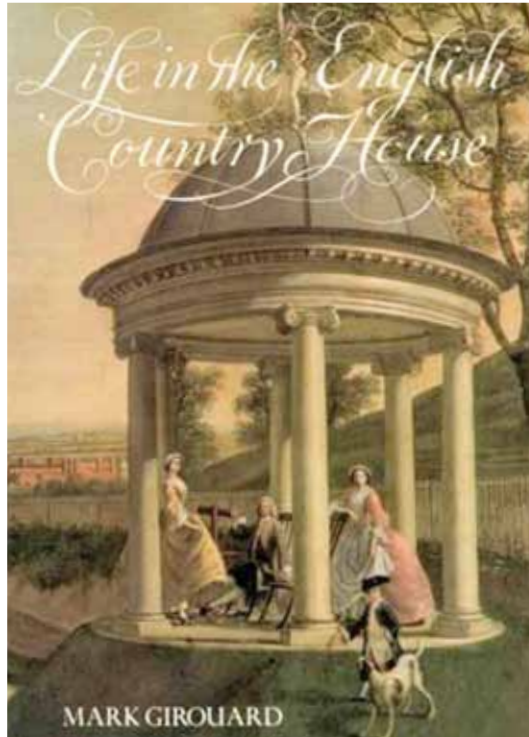
42 Ibidem (‘Inleiding tot de Nederlandse uitgave’), 7-8.

43 Zie voor overzichten Conrad Gietman, ‘Adel tijdens Opstand en Republiek. Oude en nieuwe perspectieven’ en Yme Kuiper, ‘Aristocratische distinctie en aan de top blijven. Dertig jaar onderzoek naar de Nederlandse adel in de lange negentiende eeuw’, Themanummer ‘State of the Art van de Nederlandse adelsgeschiedenis, *Virtus. Journal of Nobility Studies* 19 (2012) 49-62 en 63-82.

44 Mark Girouard, *Life in the English Country House. A Social and Architectural History* (New Haven/London 1978) 2.

45 De befaamde historicus J.H. Plumb oordeelde in de *New York Review of Books* (26 oktober 1978) op min of meer dezelfde manier over Girouards studie: een boek met te veel ‘sweeping statements’; ook Plumb meent dat Girouard minder op zijn gemak is in politieke en sociale geschiedenis, dan in architectuurgeschiedenis. Academische grensbewaking is Britse geleerden niet vreemd.

46 Lawrence Stone and Jeanne C. Fawtier-Stone, *An Open Elite? England 1540-1880* (Oxford 1984). Het was de historicus Trevelyan (patroon van de *National Trust*) die voor het grote publiek het beeld van de cultuur van *the country house* in achttiende-eeuws ruraal Engeland formuleerde; David Cannadine, G.M. Trevelyan. *A Life in History* (London 1992) 172-179.

OMSLAG VAN DE BESTSELLER UIT 1978 VAN DE ENGELSE ARCHITECTUURHISTORICUS MARK GIROUARD: *LIFE IN THE ENGLISH COUNTRY HOUSE. A SOCIAL AND ARCHITECTURAL HISTORY*. DE DRAKE-BROCKMAN FAMILIE VAN BEACHBOROUGH HOUSE (KENT) IN HUN ROTONDA; 1745, TOEGESCHREVEN AAN EDWARD HAYTLEY.

stelling waarmaken: het zogenaamde open karakter van de elite van eigenaren van de (grote!; YK) buitenhuizen en hun liefde voor de kunsten is eigenlijk een mythe. De door de Stone's geportretteerde eigenaren zijn in overgrote meerderheid geen nieuwkomers en ze blijken zich eerder om hun jachtgebied te bekommeren dan om kunst. Kennelijk is dat de kracht van de Engelse onderzoekstraditie: debat en gedurfdere visies. Misschien zou het Nederlandse historisch onderzoek van buitenplaatsen (inclusief dat van tuinen en parken) én landgoederen wat meer gediend zijn bij de ontwikkeling van deze vaardigheden.⁴⁷ Wat in dit verband niet

⁴⁷ Ook de studie van Peter Mandler, *The Fall and Rise of the Stately Home* (New Haven 1997) zou hier als voorbeeld kunnen dienen; vergelijk: Yme Kuiper, 'Landed elites, landed estates and lifestyles in Europe (1880-2000). A historiographical balance and research agenda', *Virtus. Journal of Nobility Studies*, 23 (2016) 82-99.

uit het oog mag worden verloren is dat, ondanks de reactie van Stone op Girouard, in Engeland de afstand tussen kunst- en architectuurgeschiedenis (en een specialisatie daarbinnen als tuingeschiedenis) én politieke en sociaal-economische geschiedenis vermoedelijk niet zo groot was als in Nederland in het laatste kwart van de vorige eeuw.⁴⁸ De vraag die zich hier opdringt is vanzelfsprekend: is het onderzoek in Nederland naar buitenplaatsen, tuinen en parken én landgoederen niet te veel een heel eigen domein van super-specialisten geworden?

VAN DER WIJCKS WERK IN VOGELVLUCHT

Nu de Stichting Van der Wyck-de Kempenaer een leerstoel heeft ingesteld, die ik als eerste mag gaan bekleden, is vandaag het juiste moment om enkele grote lijnen in het oeuvre van de inspirator ervan te schetsen. In de zomer van 1972 werd in de Delftse Prinsenhof de tentoonstelling 'Nederlandse buitenplaatsen bedreigd?' gehouden. In het voorwoord van de gelijknamige publicatie lezen we: 'Vooral nu het onderhoud niet meer voor de belasting aftrekbaar is gaan vele buitenplaatsen een moeilijke tijd tegemoet en voor verscheidene zal het de genadeslag betekenen.'⁴⁹ Twee jaar later zou Van der Wijck, inmiddels *media vita*, te Delft, bij prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll, promoveren op de studie *De Nederlandse buitenplaats*. De allerlaatste alinea van zijn proefschrift, door hem zelf betiteld als conclusie, luidt: 'Met de buitenplaats staat het er in Nederland bedenkelijk voor. Onbeschermd als zij zijn, maken zij in het kader van de huidige ontwikkelingen in onze samenleving weinig kans behouden te kunnen blijven. Voor een Rijksdienst als Staatsbosbeheer en een belangrijke organisatie als de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten ligt hier een grootse taak, die ten snelste dient te worden aangevat.'⁵⁰ Opvallend is de passage in het Woord vooraf waarin Van der Wijck het succes van de na 1900 opgerichte natuurorganisaties memoreert om de voortschrijdende natuuraantasting te keren. In feite plaatst hij zich zelf daarmee in die traditie als hij stelt: 'Onze historische buitenplaatsen

⁴⁸ Bekende historici met heel verschillende academische achtergronden schreven brede studies die zeer relevant waren voor de geschiedenis van buitenhuizen en landgoederen in Engeland. Enkele voorbeelden: Raymond Williams, *The Country and the City* (Oxford 1973); E.P. Thompson, *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act* (New York 1975); David Cannadine, *Aspects of Aristocracy. Grandeur and Decline in Modern Britain* (New Haven/London 1994).

⁴⁹ *Nederlandse buitenplaatsen bedreigd? Huizen, tuinen, bewoners* (Delft 1972). De lange lijst van bruikleengevers begint met H.M. de Koningin en bevat vele namen van particuliere (adellijke) eigenaren van buitens. Het aantal stichtingen vormde toen nog een kleine minderheid.

⁵⁰ Van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats*, 261.

nu vormen eigenlijk een verlengstuk van de natuurgebieden; immers zij houden het midden tussen natuur en monument'. Zij hebben een 'landschappelijke waarde'. Hij roemt de juiste kijk van Mr. P. van Tienhoven, de grote inspirator van de in regionale landschappen opgezette natuurbescherming in Nederland, die deze had op de buitenplaats als onderdeel van natuurgebied met recreatieve waarde.⁵¹ Aan het eind van dit Woord vooraf onderstreept Van der Wijck nog eens dat zijn proefschrift een bijdrage wil zijn aan de bescherming van historische buitenplaatsen, maar niet van 'de buitenplaats als landgoed: de boswachterij en agrarische bestanddelen', tenzij deze betrokken zijn bij 'het historische landschap' waar de buitenplaats deel van uitmaakt.⁵² Zonder de Natuurschoonwet van 1928 te noemen had de auteur daarvoor gesteld dat het tijdvak tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog 1918 en het begin van de economische crisis nog redelijk was verlopen. De decennia direct voor en na de Tweede Wereldoorlog waren daarentegen een dieptepunt geweest voor het onderhoud van de buitenplaatsen.⁵³ Van der Wijck was zeker niet de enige die vanaf de jaren 1960 zijn stem liet horen over de bedreigde buitenplaats in Nederland, maar hij zou naderhand wel een van de meest opmerkelijke klokkenluiders worden.

In 1975 verliet Van der Wijck de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Deze had kort daarvoor de opdracht gekregen tot registratie van buitenplaatsen en bijbehorende parken die in aanmerking kwamen voor bescherming. Daarnaast werd in 1973 door eigenaren de Stichting tot Behoud van Particuliere Buitenplaatsen opgericht.⁵⁴ Volgens Van der Wijck kwamen in Nederland in die tijd omstreeks ruim duizend buitenplaatsen in aanmerking voor een beschermde status.⁵⁵ Al in de jaren 1960

51 Zie over Van Tienhoven en de opkomst van de natuurorganisatie rond 1900: Dik van der Meulen, *Het bedwongen bos. Nederlanders en hun natuur* (Amsterdam 2009) passim.

52 Ibidem, 1 en 12-13.

53 Over de Natuurschoonwet: Wybren Versteegen, *Vrije Wandeling. Het parlement, de fiscus en de bescherming van het particuliere Nederlandse natuurschoon. De Natuurschoonwet tussen 1924 en 1995* (Groningen 2017).

54 Zie Rob de Jong, 'De historische buitenplaats als monument', *Jaarboek Monumentenzorg 199. In dienst van het erfgoed* (Zwolle 1997) 158-167. Het artikel laat goed zien hoe de buitenplaats als ensemble van huis, tuin en park pas in de jaren 1970 de nodige aandacht van de overheid kreeg. Vanaf 1973 kwamen er nieuwe fiscale regelingen voor eigenaren van historische buitenplaatsen en werd de registratie ervan ter hand genomen. Zie verder: *Jaarboek Monumentenzorg 1998. Buitenplaatsen* (Zwolle 1998), met daarin: H.M.A. Kamerlingh Onnes, 'De bescherming van historische buitenplaatsen op Europees niveau' (10-12); Ulbe Mehrrens, 'De Commissie Buitenplaatsen en het Beschermingsprogramma Historische Buitenplaatsen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg' (23-28); Gijs van Herwaarden en Koeno Sluyterman van Loo 'Hoe wordt "Arcadië" beschermd? De ontwikkeling van het op bescherming, behoud en herstel gerichte beleid ten aanzien van historische buitenplaatsen in Nederland' (13-22); Carla S. Oldenburger-Ebbers, 'De Cascade-methode als waardestelling voor historisch groen. Case-study: Het "ideale" Beeckestijn' (60-71).

55 H.W.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats* (herziene uitgave; Alphen aan den Rijn 1982) 523.

had Van der Wijck bij Monumentenzorg gepleit voor een gedegen, op historische bronnen gebaseerde inventarisatie van historische buitenplaatsen. In zijn proefschrift stelt hij onomwonden: 'Een goed opgezette registratie, gepaard met een strenge classificatie, dient de hechte basis voor bescherming te vormen. Hier ligt een taak voor de overheid. Daartoe zullen de buitenplaatsen niet meer primair uit bosbouwkundig-economisch oogpunt mogen worden beschouwd.'⁵⁶ Minstens zo belangrijk was voor hem een integrale visie op de buitenplaats, dat wil zeggen altijd uitgaan van de eenheid van huis, bijgebouwen, tuin en park. Deze eenheidsvisie stond hij ook met verve voor op het vlak van restauratie. Fel verzette hij zich in het openbaar tegen het terugbrengen van Het Loo naar de tijd van koning-stadhouder Willem III. Een en ander mondde zelfs uit in een kamerdebat.⁵⁷ Al in 1973 en 1974 had Van der Wijck zich in korte artikelen (ze werden integraal herdrukt in zijn proefschrift) uitgesproken tegen een al te ingrijpende terugrestauratie van Het Loo, door hem bestempeld als 'een tweede pastiche'. De vorige was in zijn ogen de recente restauratie van de voorzijde van paleis Noordeinde.⁵⁸ Achteraf gezien heeft het rumoer om Het Loo een heel positief effect gehad: de wereld van de buitenplaats werd daarmee onder de aandacht van velen gebracht en stimuleerde het debat over de toekomst daarvan.

Inmiddels is bij alle professionele specialisten die zich met buitenplaatsen in Nederland bezighouden de integrale visie op de buitenplaats gemeengoed geworden. Ook Van der Wijcks visie op restaureren, waarbij de ontwikkeling in de tijd waar mogelijk zichtbaar diende te blijven, vindt nu meer weerklank. In het *Liber amicorum* voor zijn promotor Temminck Groll verwoordde Van der Wijck in 1988 nog eens zijn restauratie-adagium: consolideren of een toestand uit het verleden in het leven roepen is goed, maar een nieuwe toestand creëren die nooit heeft bestaan is fout.⁵⁹ Veel wordt thans gesproken over de cultuurhistorische waarde en het cultureel erfgoedkarakter van buitenplaats en landgoed.⁶⁰ Hoewel Van der Wijck zelf zulke noties nooit heeft uitgewerkt, lijkt bij hem een duidelijk besef aanwezig te zijn geweest, dat er uiteindelijk,

⁵⁶ Van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats*, 10.

⁵⁷ Zie voor een heldere terugblik daarop: Hanneke Ronnes, 'Authenticiteit en authenticiteitsbeleving: de presentatie en receptie van museum Paleis Het Loo', *Bulletin KNOB* 109 (2010) 5, 190-199.

⁵⁸ Van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats*, 184.

⁵⁹ H.J.M. van der Wijck, 'De stenen doom. Over het scheppen en herscheppen van buitenplaatsen', in: Herma M. van den Berg (eindred.), *De stenen droom. Opstellen over bouwkunst en monumentenzorg* (Zutphen 1988) 1-11.

⁶⁰ Een vroeg voorbeeld daarvan is: Lucia H. Albers, *Het gewichtloze gewogen. Cultuurhistorische betekenis van landgoederen geëvalueerd met behulp van multicriteria analyse* (Delft 1987).

SOBER ADELIIJK LEVEN OP HUIS ARCHEM (BIJ OMMEN) ROND 1900. ARCHITECT ANDRIES DE MAAKER ONTWIERP HET (NIEUWE) HUIS EN KOETSHUIS IN OPDRACHT VAN JONKHEER VAN DER WYCK OMSTREEKS 1925.

maar dan op degelijke, historische gronden, geselecteerd en gesnoeid moest gaan worden in het aanbod van te beschermen complexen.

Na 1975 ging Van der Wijck als *connaissanceur* en onderzoeker van buitenplaatsen volledig zijn eigen weg. Hij richtte zich geheel op de uitvoering van eigen projecten, vaak via de Stichting Nederlandse Buitenplaatsen en Historische Landschappen. In 1982 verscheen een sterk uitgebreide versie van zijn proefschrift.⁶¹ Het jaar daarna verscheen het eerste deel

⁶¹ Opmerkelijk is de forse kritiek op deze vermeerdere versie van *De Nederlandse buitenplaats* in een gerenommeerd vaktijdschrift; zie Wim Meulenkamp, *Bulletin KNOB*, 82 (1983) 3-4, 167-169. Toch meende Erik de Jong tien jaar later in zijn historiografie van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur dat Van der Wijcks proefschrift een belangrijke rol speelde bij de opleving van de belangstelling voor tuinarchitectuur en het fenomeen buitenplaats; Erik de Jong, *Natuur en Kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Bussum 1993) 12. In *Cascade bulletin voor tuinhistorie* 2001-2 staan drie korte in memoriams over Van der Wijck afgedrukt. Wim Meulenkamp geeft hem nu de eer dat hij 'hier te lande deze aanpak pionierde, [dat wil zeggen] het samenspel tussen binnenhuisarchitectuur, tuingeschiedenis, interieurgeschiedenis en bewoningsgeschiedenis'. Nog groter vindt hij Van der Wijcks verdienste dat hij de buitenplaats op de kaart heeft gezet. Theo Wit wijst op de 'veelvormigheid van de hoon op zijn proefschrift', die bij een volgende generatie van onderzoekers was omgeslagen in een groeiende belangstelling voor de ensemble visie. Hij memoreert Van der Wijcks zorg dat restauraties van monumenten tot 'pannenkoekenhuizen' zouden leiden en vindt dat die 'groot en terecht' was. Martin van den Broeke, ten slotte, merkt op dat Van der Wijcks proefschrift inmiddels hoog staat op de lijst van meest geciteerde werken door Nederlandse tuinhistorici. De stijl van het pioniersboek *De Nederlandse buitenplaats* verbindt hij rechtstreeks met de manier van vertellen van Van der Wijck: 'een aaneenrijging van genealogische details, anekdotes, analyses en vergelijkingen, alles even interessant, alles even ongestructureerd.' (met dank aan Jan Holwerda voor deze aangeleverde

in de door hem opgezette zevendelige reeks Historische buitenplaatsen van Nederland. Daarin zouden slechts de delen Overijssel en de Veluwe verschijnen. Steeds werkte hij voor zijn publicaties samen met uitgeverij Canaletto en kreeg hij bij zijn onderzoekingen regelmatig ondersteuning van Jattie Enklaar. Studie van primaire bronnen, aangevuld met die van kaarten, ontwerpen en afbeeldingen van buitenplaatsen, egodocumenten en biografische bronnen over bewoners, bouwheren en tuin- en landschapsarchitecten, hebben altijd de basis gevormd van Van der Wijcks onderzoekingen. Gelijk Huizinga liet Van der Wijck zich sterk leiden door visuele impressies. Beiden waren bijzonder gevoelig voor het werk van bepaalde schilders en tekenaars. Vandaar zijn bemoeienis met de uitgave van kasteeltekeningen van de zeventiende-eeuwer Roelant Roghman en de achttiende-eeuwer Jan Arends.⁶² Toch tonen zulke bronnen vaak niet direct wat hij even kenmerkend vond voor de geschiedenis van de buitenplaats, namelijk de herinneringen die kleven aan de ooit door de bewoners op hun huizen bewaarde en gekoesterde voorwerpen. Dit zijn vaak eenvoudige dingen, want – aldus Van der Wijck – ‘gewoonlijk is op de buitenplaatsen sober geleefd’. In die sfeer van de herinnering ligt ook een ander lievelingsproject van hem: de beschrijving van ‘droomhuizen’.⁶³ Daarbij wilde hij via afbeeldingen en teksten verdwenen huizen zo terughalen dat je ze als in een droom nog zou kunnen bezoeken. Eigenlijk komen we zo aardig in de buurt van Rudy Kousbroeks formulering van uiterste treurigheid: het de weg weten in een huis dat niet meer bestaat. Het is deze binnenkant van Van der Wijcks werk die mij als antropoloog – toch al gespitst op onderzoek naar de verwevenheid van identiteit, herinnering en nostalgie – intrigeert.⁶⁴

informatie). Toenmalig directeur van Geldersch Landschap, D.J.G. Buurman, kwalificeerde ‘Jhr. H.W.M. van der Wyck (!)’ in 1973, dus nog voor de verschijning van zijn proefschrift, in de slotzin van zijn bijdrage aan het *liber amicorum* voor de afscheidnemende Commissaris der Koningin in Gelderland mr. H.W. Bloemers, als ‘Nederlands beste buitenplaatsenkenner’; D.J.G. Buurman, ‘Iets over Gelderse buitenplaatsen’, *Natuurbehoud in Gelderland 1957-1973* (Zutphen 1973). De noten bij het korte artikel van acht bladzijden verwijzen veelvuldig naar artikelen die Van der Wijck in voorgaande jaren had geschreven, met name in *Bulletin KNOB*. Het sluit af met de visie van Van der Wijck (en van Buurman zelf), gestoeld op de ensemble visie, dat natuurbescherming- en monumentenorganisaties veel meer behoren samen te werken.

⁶² H.W.M. van der Wyck en J.W. Niemeijer, *De kasteeltekeningen van Roelant Roghman* (Alphen aan den Rijn 1989); Van der Wyck, *Het Arkadisch Walcheren* (zie ook noot 7).

⁶³ H.W.M. van der Wyck en J. Enklaar-Lagendijk, *Zuylestein. Villa reconditae* (Alphen aan den Rijn 1982). Zie voor een door Van der Wijck beoogd project, maar voltooid door anderen: A.J. Gevers en A.J. Mensema, *Huis Archem. Villa reconditae* (Alphen aan den Rijn 2008).

⁶⁴ Zie voor een analyse van dit romantische complex bij Van der Wijck: Yme Kuiper, ‘Droombeelden, Droomhuizen en Doonroosjehuizen. De romantiek van het leven op de buitenplaats in het werk van jhr. dr. Henri van der Wijck’, *Arcadië* 9 (2017) nr. 18, 28-33. Al in 1979 ontwikkelt zich het romantische complex bij Van der Wijck in een publicatie: H.W.M. van der Wyck (!), ‘Het historische landschap van de oostelijke Veluwezoom en Rosendael’, in: D.J.G. Buurman (red.), *Acht zwerfstenen uit het Gelders Landschap* (Deventer/Arnhem 1979) 71-115.

Waar het in Van der Wijcks gehele oeuvre op een dieper niveau om draait is het hele panorama te laten zien van de buitenplaatscultuur in het westen van Nederland én de cultuur van de landgoederen met historische huizen in het oosten. Het noorden van Nederland krijgt daarbij ook enige aandacht, maar over de gebieden beneden de grote rivieren heeft Van der Wijck het nauwelijks. Daarbij maakte hij gebruik van een ideaaltypische tegenstelling, eigenlijk weer helemaal in de geest van Huizinga. Aan de patricische eigenaren van buitenplaatsen met beperkt grondbezit in het westen schreef hij 'prestige-overwegingen' toe, terwijl hij de bewoners van landhuizen met een landgoedkarakter in het oosten als meer gebonden aan de traditie van familiegoed beschouwde.⁶⁵ Utrecht is dan een soort overgangsgebied met zowel buitenplaatsen als ridderhofsteden.

GROTERE REIKWIJDTE, MEER VERHALEN

Ter afsluiting van deze kenschets van het werk van Van der Wijck, noem ik nog een opvallende mening van hem. Vermoedelijk afgaande op reisimpressies van buitenlanders die de Republiek bezochten, stelde Van der Wijck al in zijn proefschrift dat tuin en park in de Nederlandse geschiedenis van de buitenplaats eigenlijk belangrijker waren dan het huis. Vanuit die boeiende constatering kom ik nu op het onderzoek naar de buitenplaats in de brede zin van het woord zoals dat zich in Nederland in de afgelopen twee decennia heeft ontwikkeld.

Om maar direct met de deur in huis te vallen: mijn indruk is dat juist door vergaande specialisatie – bijvoorbeeld op heel specifieke terreinen als hofdichtkunst en interieurgeschiedenis en vooral op die van tuin- en landschapsarchitectuur – er onmiskenbaar meer kennis is vergaard en grotere diepgang is bereikt bij het buitenplaatsonderzoek sinds de jaren 1990. Er zijn vele waardevolle artikelen en bundels verschenen; inspirerende monografieën lijken er wat minder geschreven te zijn. Voorbeelden van dit alles te over.⁶⁶ Toch meende Van der Wijck, vanuit zijn panoramavisie,

⁶⁵ H.W.M. van der Wyck en J. Enklaar-Lagendijk, *Herinnering aan twee Overijsselse Buitenplaatsen: 'De Alerdinck'en 'Het Warmelo'* (Alphen aan den Rijn 1982) 5-13. Het betreft hier het Voorwoord, waarin vooral ook negentiende-eeuwse familieleden van Van der Wijck aan het woord komen. Ook zijn opgenomen een biografische schets en twee verhalen van de tweelingzusters Lite en Johanna Engelberts (geboren in 1880 te Vorden) die in hun werk de sfeer van het leven op de buitenplaats 'in oude tijden' opriepen.

⁶⁶ Ik noem voor ieder van de genoemde specialisaties slechts enkele dissertaties (vanaf 1993) die in een enkel geval ook inspirerend zijn geweest voor het bredere terrein van de cultuurgeschiedenis: Erik de Jong, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Bussum 1993); J.C. Bierens de Haan, *Rosendaal*. Groen Hemeltje op Aerd. Kasteel tuinen en bewoners sedert 1579 (Zutphen 1994); Willemien B. de Vries, *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)* (Hilversum 1998); V. Bezemer-Sellers, *Courtly*

dat veel waardevol onderzoek naar de buitenplaats zoals dat naar kunst-historische, bouwkundige, historische en andere deelaspecten, zoals tuin- en interieurhistorische facetten, te vaak nog los van elkaar wordt opgezet en uitgevoerd. Ik onderschrijf die mening volledig en ga daar nog twee stappen verder in. Juist gegeven de huidige, vergaande specialisatiedrang is er dringend behoefte aan synthetische en integrale studies. Daar komt nog iets bij. De te waarderen specifieke aandacht voor individuele buitenplaatsen en landgoederen moet idealiter ook gevoed worden door het stellen van vragen met grotere reikwijdte, dat wil zeggen vragen met meer nadruk op ingrijpende veranderingen en langere termijn ontwikkelingen inzake buitenplaatsen en landgoederen. Tegen die achtergrond bezien moet de in het afgelopen decennium gegroeide belangstelling voor de relatie tussen buitenplaats en landschap toegejuicht worden. Nu vindt het onderzoek naar landgoederen nog op heel beperkte schaal plaats in academisch Nederland.⁶⁷ Toch zal ook dit onderzoek in de naaste toekomst meer ingebed worden in een nieuwe combinatie van cultuur- en landschapsgeschiedenis.

Zoals de landschapsbiografie in de erfgoedstudies recentelijk haar opgang heeft gemaakt, zo zou ook de culturele biografie van buitenplaats of landgoed zich een plaats kunnen veroveren in toekomstig onderzoek. De taak van de landschapsbiograaf is wel eens omschreven als het landschap te analyseren als 'de historisch gegroeide leefwereld van mensen'. Daar komt nog bij dat deze landschapsbiograaf niet langer erfgoed met een defensieve houding van dreigend verlies wil benaderen, maar juist gespitt is op de mogelijkheid om een ruraal of stedelijk

Gardens in Holland 1600-1650 (Amsterdam 2001); Heimerick Tromp, *Et in Arcadia Ego. Aspecten en achtergronden van de landschapsstijl in Nederland in de tijd van J.F.W. Spaen van Biljoen, 1760-1800* (Utrecht 2000); Johan de Haan, 'Hier ziet men uit Paleizen'. *Het Groninger interieur in de zeventiende en achttiende eeuw* (Assen 2005). Enkele voorbeelden van meer op een breder lezerspubliek gerichte bundels: B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995), als eerste in een reeks daarvan; *Wonen in Arcadië. Het interieur van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen* (Zwolle 1998; t.g.v. 25 jaar bestaan van PHB én catalogus bij gelijknamige tentoonstelling in Noordbrabants Museum); en meer recente als: Elyze Storms-Smeets (eindred.), *Gelders Arcadië. Atlas van een buitenplaatslandschap* (Utrecht 2011); Mascha van Damme (eindred.), *Heren op het land. Buitenplaatsen van Twentse textielfabrikanten* (Zwolle 2013; winnaar van Eerste Ithakaprijs 2015).

⁶⁷ Niet bedoeld zijn hier individuele landgoederen, vaak beschreven in boekjes en rapporten, maar vooral hele landgoederengebieden. Zie voor de meer analytische benadering bijvoorbeeld: P.J. van Cruyningen, *Landgoederen en landschap in de Graafschap* (Utrecht 2005); voor publieksboeken: Thijs Caspers en Annelieke Kelderman e.a., *Landgoederen in Noord-Brabant. Het lief en leed dat landgoed heet* (Brabants Landschap; Haaren 2012); Ronald van Immerseel en Pieter Verhoeff, *Stagig Beetsterzwaag. Parklandschap rond een Fries dorp* (Utrecht 2016). Een voorbeeld van een rijk gedocumenteerde integrale studie van een landgoed, met een zeer gelaagde geschiedenis is: A.G. Schulte en A.A.M. Warffemius, *Landgoed Sint-Gerlach. Kruispunt van culturen in het Land van Valkenburg* (Zwolle 1999); voor een fraaie integrale, cultuurhistorische studie van een Fries landgoed (grootgrondbezit); Goffe Jensma, 'Tot aandenken aan mijne moeder'. *Filantropie en grootgrondbezit te Swarteweise in 1650-1892-1992* (Leeuwarden 1992).

landschap te revitaliseren. En zulk erfgoed bestaat niet alleen meer uit objecten maar ook uit verhalen en herinneringen. Het is de antropologie van de materiële cultuur die hier de helpende, analytische hand heeft geboden. Het landschap heeft zich inmiddels verweven met de leefwereld van mensen.⁶⁸ Hoezeer een soort collectieve biografie, steunend op de perspectieven van landschap (expliciet) en gender (tamelijk impliciet) inspirerend kan zijn, laat de onlangs verschenen studie van Anne Mieke Backer zien. Daarin behandelt zij de rol van vrouwen bij de ontwikkeling en professionalisering van tuinarchitectuur vanaf met name de middeleeuwen tot heden.⁶⁹

Waar het bij integraal cultuurhistorisch onderzoek naar de buitenplaats op aankomt is zaken met elkaar te verbinden en daarbij de bredere culturele context aan te geven. Bijvoorbeeld op de manier waarop Auke van der Woud in zijn jongste monografie *De nieuwe mens* laat zien hoe rond 1900 buiten wonen weer een heel nieuwe lading kreeg door de bouw van nieuwe villa's en landhuizen rond vele steden in Nederland. Maar deze villabouw was onderdeel van een grootstedelijke beeldcultuur en stoelde op een nieuwe golf van materiële welvaart. Stedelijk leven in een parkachtige omgeving.⁷⁰ Dat maakt weer nieuwsgierig naar hoe het in de zeventiende eeuw nu precies zat met de expansie van de buitenplaatscultuur. Wat zijn hier de overeenkomsten en verschillen tussen het buitenleven van Amsterdammers uit 1650 en die van 1900?

Wat die grotere reikwijdte van analyse betreft kan ik hier verwijzen naar een onlangs verschenen publicatie die een frisse blik biedt op de verhouding stad-platteland in Nederland tussen 1750 en 1850. Vanuit het perspectief van de-urbanisatie en de groeiende belangrijkheid van de agrarische sector in de economie schreven de Utrechtse historici Paul Brusse en Wijnand Mijnhardt hun *Towards a new template for Dutch history*.⁷¹ Daarbij houden zij de invloed Johan Huizinga verantwoordelijk voor de nog altijd aanwezige onderbelichting door historici van de taaiheid en invloed van de adel als plattelandselite in de Republiek. Deze

68 Jan Kolen, Koos Bosma en Hans Renes, 'De landschapsbiografie: instrument voor onderzoek, planning en ontwerp', in: Koos Bosma en Jan Kolen (red.), *Geschiedenis en ontwerp. Handboek voor de omgang met cultureel erfgoed* (Nijmegen 2010) 212-237.

69 Anne Mieke Backer, *Er stond een vrouw in de tuin. Over de rol van vrouwen in het Nederlandse landschap* (Rotterdam 2016).

70 Auke van der Woud, *De nieuwe mens. De culturele revolutie in Nederland rond 1900* (Amsterdam 2015) 148-153.

71 Paul Brusse and Wijnand W. Mijnhardt, *Towards a new template for Dutch History. De-urbanization and the balance between city and countryside* (Utrecht 2010).

hegemonie bestond niet alleen op het platteland van Gelderland en Overijssel, maar ook, hoewel in mindere mate, in de noordelijke gewesten. Ontstedelijking in het westen en groei van de agrarische sector elders zorgden ervoor dat in dit tijdvak 1750-1850 de op grondbezit georiënteerde elites aan macht en aanzien zich nestelden aan de top van de Nederlandse samenleving al ten tijde van de Republiek naast de van oudsher financieel-commerciële elites. De grote vraag is dan wat deze verschuiving betekende voor de aantrekkingskracht van landelijk leven en grootgrondbezit op de elitevorming in het Koninkrijk der Nederlanden van de daarop volgende negentiende eeuw. Lag hier de ervaring van de notabele buitenplaatscultuur die zich tot in de vroege twintigste eeuw handhaafde, om daarna in het tweede en derde kwart van de twintigste eeuw weg te kwijnen?⁷² Zie hier, een onderzoeksproject dat boven de gangbare productie van individuele buitenplaats- en landgoedstudies uitstijgt.

Kortom, ondanks de bespeurde kennisvoortgang door specialisten van de afgelopen twee decennia valt er nog een wereld te winnen. En datzelfde geldt voor de verhalen over buitenplaatsen voor het grote, geïnteresseerde publiek. Die verhalen betreffen in het bijzonder hun bewoners – van eigenaren tot en met hun personeel, zo niet de hele sociale microkosmos die het leven op een landgoed bepaalde en nog altijd bepaalt. Zulke verhalen moeten in mijn ogen beter en aantrekkelijker verteld gaan worden. Zeer vele Nederlanders waarderen hogelijk Engelse kostuumdrama's als *Downton Abbey*, maar worden in eigen land weinig bediend met in kwaliteit vergelijkbare producties. Waar blijft de Nederlandse speelfilm die kan wedijveren met *The Remains of the Day*? Immers de geschiedenis van de Nederlandse buitenplaats gaat uiteindelijk ook over mensen, over hun verhalen, hun herinneringen. In dat opzicht is het een goede ontwikkeling dat er recentelijk steeds meer aandacht komt voor mondelinge geschiedenis als methode om het recente verleden van het leven op buitenplaats en landgoed vast te leggen en in al zijn gelaagdheid te analyseren.⁷³

72 Vergelijk Rob van der Laarse en Yme Kuiper (red.), *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum 2005); Jaap Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914* (Hilversum 2012).

73 Zie bijvoorbeeld F. Keverling Buisman, *Hackfort - huis en landgoed* (Utrecht 1998); André Kaper e.a., *Verhalen over landgoederen en buitenplaatsen in Gelderland* (Wageningen 2012).

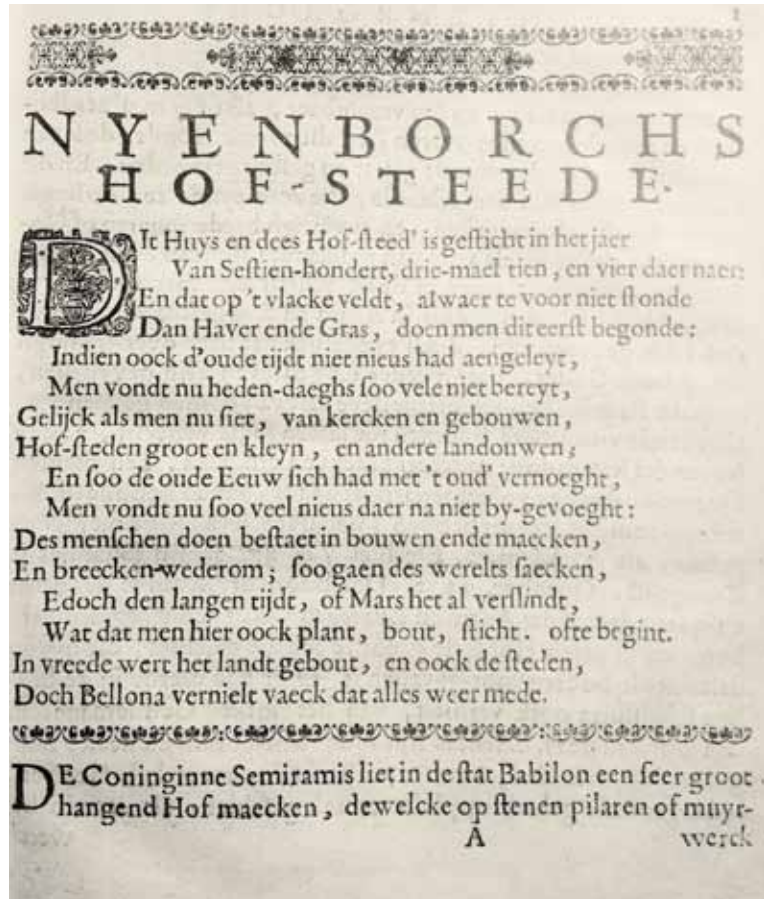

PORTRET VAN JOHAN VAN NIJENBORGH (1620-1670). EIGENAAR HOFSTEDE EN DICHTER TE GRONINGEN; NAAR ANONIEM PORTRET, ARNOUD VAN HALEN, GRISAILLE, H 11 CM X B 9,5 CM, CA. 1700; GRONINGER MUSEUM.

EEN HOFSTEDE BIJ GRONINGEN

Ik keer nog één keer terug naar de hoofdtitel van mijn verhaal: de hofstede. De calvinistische en Amsterdamse publicist Goeree sprak in 1681 over 'gemeene', 'eerlijke' en 'adellijke' hofsteden of landhuizen. De eerlijke hofstede is in handen van vermogende personen die niet al te veel laten blijken daarmee te willen gloriëren, de adellijke is van hen die 'met Pragt en Hoflijke omslag, hun naam en geslagt pogen in aanzien te houden'.⁷⁴ Uit zulke nadere omschrijvingen blijkt distinctiezucht, zo niet een zeker onbehagen daarover. Op dit punt had Simon Schama met zijn *Embarrassment of Riches* dus gelijk.

⁷⁴ Ben Olde Meierink, 'De buitenplaats', in: Edzard Gelderman en Jaap Hagedoorn (red.), *Een aardsch paradijs. De buitenplaatsen Boschwijk, Landwijk en Veldwijk nabij Zwolle* (Zwolle 1994) 13-23; citaten van Goeree: 14-15.

NYENBORCH'S HOF-STEED (GRONINGEN 1659); COLLECTIE UB GRONINGEN.

Maar al een halve eeuw voordat Goeree met zijn typologie kwam liet de rijke Groninger, in Emden geboren, lakenkoopman Daniel Nienborch, gehuwd met een rijke doopsgezinde vrouw, in 1634 een hofstede aanleggen. Twee jaar eerder had hij hier een boerderij gekocht en op een deel van het bijbehorende land verrees toen een nieuw huis, omgracht en met singels daar weer omheen. Dat was aan de noordkant van de stad Groningen, in de zogeheten Lage Paddepoel. Nu staan op die plek universitaire gebouwen. Vanwege zijn groothandel in laken reisde Daniel regelmatig naar Frankfurt, maar ook naar Amsterdam, waar hij in 1636 overleed. Zijn oudste, in 1620 geboren, zoon Johan stuurde hij voor zijn

opleiding een tijd naar Beverwijk. Na zijn vaders dood kwam de hofstede in Johans bezit. Al in de jaren 1650 was Johan rentenier en kon hij zich geheel wijden aan letterkundige liefhebberijen. Zijn zwager Borgesius was hoogleraar wiskunde aan de Groninger universiteit, examineerde daar landmeters en belegde zijn geld in de vervening. Johan publiceerde populaire werkjes, waaronder het in 1659 verschenen boekje *J. van Nyenborch's Hof-Stede*.⁷⁵ Op deze hofstede, althans dat suggereert het boekje, had zich een literaire kring gevormd. Van de leden ervan had Sibylle van Griethuysen uit Appingedam, hoewel in Gelderland geboren en in Friesland opgegroeid, het meeste poëtische talent. Zij werd zelfs door de grote Constantijn Huygens geroemd. Waarschijnlijk was het heel regelmatig bijeenkomen van de kring op Johans hofstede meer stijlfiguur dan realiteit. Laten we nu Van Nijenborgh zelf aan het woord.

*Als ick belustet ben nae mijn hofsteed' te gaen,
Dat is maer een half uyr van ons wooningh van daen,
Omtrent tweehondert roe van huys af, tot de poort,
De Bottringer genaemt, van daer aff, gae ick voort,
Den wech langhs, tot dat ick aen myn hofsteed' belendt,
Dat is, vier hondert en vyftich roeden, omtrent.*

U heeft het al begrepen, hier is niet een dichter, maar een rijmelaar aan het woord. Johan wist zelf maar al te goed, dat zijn poëtisch talent niet groot was. Maar wat ik zojuist aanhaalde klopt volledig: Johan woonde in de Boteringestraat, hemelsbreed tweehonderd meter van het huidige Academiegouw van de Groninger universiteit, en hij zal in ongeveer een half uur de kleine twee kilometer van zijn stadshuis naar de hofstede al wandelend hebben overbrugd.⁷⁶ Zelfs de aanleg van de hofstede wilde hij in zijn lange hofdicht heel precies verwoorden:

*Dit huys en dees hofsteed' is gesticht in het jaer
Van sestienhondert, driemael tien, en vier daer naer;
En dat op 't vlacke veldt, alwaer te voor niet stonde
Dan haver ende gras, doen men dit eerst begonde.*

Met aftrek van alle topiek in Johans hofdicht is zulke informatie wel degelijk relevant voor onderzoek naar de vroege buitenplaatscultuur.

⁷⁵ J. van Nyenborch's *Hof-Stede*. Met desselfs andere *Bedenckingen, Gedichten en Historien* (Groningen 1659).

⁷⁶ A.T. Schuitema Meijer, 'De hofstede van de Groningse dichter Johan van Nyenborgh', *Groninger Cultureel Maandblad*, 1 (1959) 2, 107-111.

POORTGEBOUW EN TUIN VAN DE NIJENBORG, TEN NOORDEN VAN GRONINGEN (1659); GRONINGER ARCHIEVEN.

Hier blijkt immers dat het bij deze hofstede niet gaat om een herenkamer in een bestaande boerderij, maar om een nieuw gebouwd huis. Zo is bij de aanleg in 1634 sprake van nieuwsgierige kijkers die zich afvragen of hier een nieuwe vesting ter bescherming van de stad zal komen. Nee dus, het gaat om de nieuwbouw van een hofstede. Ook vermeldt Johan dat er na 1600 (de stad is nu definitief in handen van de Republiek) vele grote en kleine hofsteden rond de stad waren gekomen. Uit een in het boekje opgenomen tekening wordt een en ander niet direct duidelijk, want niet een huis maar een poortgebouw fungeert hier als blikvanger; in de tuin is nog duidelijk een prieel te zien. Kennelijk moest in deze tekening de nadruk op de tuin komen te liggen. Deze is bestemd voor vermaak, maar heeft ook het voordeel om eruit te kunnen eten. Het poortgebouw, hekwerk en grachten benadrukken, geheel conform de literaire traditie, het besloten karakter van het complex. Daarnaast zijn er aanwijzingen in Johans gedicht die wijzen op hang naar status. Zo werden de zwanen in de gracht geringd met het Nijenborgh-wapen. Trots was Johan ook op de stad Groningen, waarvan hij volgens zijn hofgedicht de torens en voorname gebouwen vanuit zijn hofstede in de verte zag liggen.

Voor de *Historie van Groningen* uit 1976 leverde de historicus Arie van Deursen een uiterst lezenswaardige bijdrage met als opvallende titel 'Cultuur in isolement'.⁷⁷ Ondanks zijn hogeschool was Groningen 'met zijn vette en venige Ommelanden voor de Hollander een ver en vreemd achterland', zo haalt Van Deursen goedkeurend Huizinga uit *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw* aan, al direct aan het begin van zijn artikel. Hij doet dat om in het vervolg ervan keer op keer de in zijn ogen povere *intellectuele* kwaliteit van de zeventiende-eeuwse cultuur in Groningen vast te stellen. Had Huizinga niet hetzelfde beweerd over Zeeland? Ook de kring rond Van Nijenborgh moet het bij Van Deursen ontgelden. Van Deursen trekt er maar liefst drie bladzijden voor uit en hij spaart alleen Sibylle met een mild oordeel over haar dichterlijke kwaliteiten; 'de zuiverste vertegenwoordigster van de calvinistische provincie-cultuur'.⁷⁸ Zo'n literaire weging, tja, dat kan. Cats, laat staan Huygens, is van een ander niveau dan Johan van Nijenborgh, die zelf drommels goed wist dat hij niet een goede dichter was maar slechts een liefhebber van poëzie. Maar hoezo *isolement*? Juist in Johans Hofstedeboekje komen heel veel zaken aan de orde die veel meer wijzen op culturele interactie en bovengewestelijke netwerken dan op cultureel isolement. Zo noemde hij expliciet de nieuw aangelegde hofsteden van de bekendste Hollandse hofdichters Huygens en Westerbaen en van de Zeeuw Jacob Cats. Ze waren qua aanleg stuk voor stuk van later datum dan die van vader Daniel Nijenborgh. Alleen was er over die Haagse buitens eerder en met meer smaak gedicht dan over de Nijenborgh. Ook blijkt dat Johan zelf de nieuw aangelegde hofstedes in de ingepolderde Diemer bij Amsterdam had aanschouwd. Zelf kwalificeerde Johan zijn eigen hofstede als kleiner en minder voornaam dan de oude borgen van de adel, maar, zo stelde hij daar tegenover: 'die van mij is nieuw!' Verder noemde hij Italiaanse, Franse en Zuid-Nederlandse lusthoven, tuinen en fonteinen. Toch eerder interactie, netwerken van informatie, dan isolement, zou ik zeggen. Bij Van Deursens artikel is ook een illustratie geplaatst van de borg Nittersum te Stedum. De adellijke borgheer Clant had Philips Vingboons de opdracht gegeven een heel nieuw buiten te ontwerpen. Vingboons zelf voerde de regie over de nieuwbouw in classicistische stijl. Toch wordt in het artikel zelf helemaal geen melding gemaakt van dit opmerkelijk project uit 1669.

⁷⁷ A. van Deursen, 'Cultuur in isolement', in: J.W. Forsma e.a. (red.), *Historie van Groningen* (Groningen 1981; oorspr. 1976) 389-422.

⁷⁸ Ibidem, 400-403; oordeel over Sibylle: 401. Van Deursen haalt ook Sibylle's dichterlijke typering van Johan aan: 'Die puur door kracht van machtig goet/En vroomen oud'ren op-gevoedt/Geen winckels komt besoecken/als vol-gepropt met boecken.'

'DAER MAGH MEN DE STADT BESCHOUWEN, MET HOOGHE TORENS, EN VEEL DEFTIGE GEBOUWEN' (JOHAN VAN NIJENBORGH); GEZICHT VAN GRONINGEN UIT DE PADDEPOEL TE ZIEN; COLLECTIE UB GRONINGEN.

Wat leert ons deze Groninger casus? In ieder geval dit: juist aan die vroege buitenplaatscultuur van de zeventiende eeuw valt nog veel te onderzoeken, en met name in de gewesten buiten Holland, maar wel met oog voor de interactie tussen die gewesten en Holland. Oog krijgen voor bovenregionale netwerken van culturele interactie in de Republiek is een thema dat ik de komende jaren graag in samenwerking met anderen wil onderzoeken en juist ook met studenten die breed opgezette colleges willen gaan volgen over de nationale en internationale cultuur van buitenplaats en landgoed, in heden en verleden.⁷⁹

De hofsteden Saxenburg en Nyenborgh zijn inmiddels geheel verdwenen.⁸⁰ Om met Van der Wijck te spreken, het zijn droomhofsteden geworden. Buitenleven en het dromen daarvan horen bij elkaar, zo zou zelfs de door mij hiervoor behandelde visie van Huizinga samengevat kunnen worden.⁸¹ Wat een voorrecht om in de komende jaren over dit soort zaken (en nog vele andere) college te mogen geven aan de Rijksuniversiteit Groningen.

⁷⁹ Dat begin is inmiddels gemaakt door met een aantal collega's een boek te maken over deze thematiek van Hollandse invloed op andere gewesten in de Republiek en de interactie tussen al deze gewesten (waarbij ook Drenthe, Noord-Brabant en Limburg zijn meegenomen); zie: Yme Kuiper en Ben Olde Meierink (red.), *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek* (Hilversum 2015).

⁸⁰ Sloop en verhuur van buitenplaatsen tussen 1600 en 1800 verdienen meer aandacht; vergelijk Roel Mulder, *Op afbraak. De sloop van buitenplaatsen in de periode 1780-1830* (Utrecht 2006; doct. scriptie).

⁸¹ Zeer informatief over buiten wonen en dromen: Ileen Montijn, *Naar buiten. Landelijk wonen in de 19de en 20ste eeuw* (Amsterdam 2013; oorspr. 2002).

AFSCHEID VAN ARCADIË?

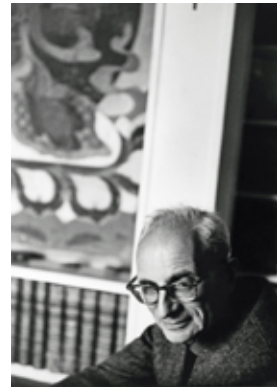
WEGEN NAAR EEN NIEUWE HISTORISCHE ANTROPOLOGIE VAN BUITENPLAATS EN LANDGOED

‘Reizen is heel nuttig, het prikkelt je verbeelding
(...) En trouwens iedereen kan het doen. Je hoeft
je ogen maar te sluiten.’

L.-F. Céline, *Reis naar het einde van de nacht* *

* Deze zinnen zijn uit de korte proloog geknipt van een van de fascinerendste boeken die ik ooit las: *Reis naar het einde van de nacht* (Amsterdam 1968), van de Franse schrijver Louis-Ferdinand Céline. Het boek verscheen oorspronkelijk in 1932 (Parijs). De roman is deels autobiografisch, maar de auteur ontkende dat glashard in genoemde proloog: ‘Onze reis is hier volkomen denkbeeldig.’ Céline zou later wel meer ontkennen. Vooral dat hij niks tegen joden had. Een bijzonder aspect van deze roman is de aandacht voor vele typen van landschappen. De blik van de hoofdpersoon op die landschappen is even troosteloos als zijn visie op mensen. Céline overleed in 1961, in wrok, in zijn uitgewoonde villa in Meudon, even onder Parijs.

De schrijver Louis Couperus merkte eens over zichzelf op: ‘Als ik iets ben, dan ben ik een Hagenaar.’ Indachtig Couperus (de Latijnse versie van Kuiper, nietwaar?) zou ik bij het begin van dit afscheidscollege kunnen zeggen: als ik iets ben, dan ben ik een antropoloog. Na ruim veertig jaar werkzaam te zijn geweest aan de Rijksuniversiteit Groningen ben ik tot dit zelfinzicht gekomen. Zeker nu ik in de afgelopen vijf jaar – in een mij inmiddels dierbaar geworden omgeving van landschaps-, kunst- en architectuurhistorici – onderwijs en onderzoek op het heel specifieke terrein van historische buitenplaatsen en landgoederen heb mogen verzorgen. Antropologie is een vak voor dilettanten, in de betekenis van liefhebbers. Je komt er bij toeval in terecht en daarna laat het je niet meer los. Op die manier beschreef de alleroudste van de meest befaamde antropologen uit de vorige eeuw, Claude Lévi-Strauss, zijn weg naar de antropologie in zijn mooiste boek *Het trieste der tropen*. De eerste zin van dit autobiografische reisverslag is befaamd geworden onder antropologen: ‘Ik heb een hekel aan reizen en ontdekkingsreizigers.’¹ Lévi-Strauss bracht de laatste decennia van zijn lange leven – hij haalde de honderd – door in een piepklein Frans dorp waar hij woonde in een oud kasteel. De alleraatste journalist die hem daar bezocht tekende uit zijn mond nog op dat hij graag Marcel Proust herlas maar het liefst urenlang naar Wagner zat te luisteren.

GEVEL VAN KASTEEL VAN LÉVI-STRAUSS IN HET DORPJE LIGNEROLLES IN DE BOURGOGNE. RECHTS: PORTRET VAN LÉVI-STRAUSS DOOR HENRI CARTIER-BRESSON, 1964.

¹ C. Lévi-Strauss, *Het trieste der tropen*. *Reisverslag van een antropoloog* (Utrecht 1962; oorspr. 1955) 7. Ik vermoed dat hij die faam moet delen met zijn Amerikaanse collega's Margaret Mead en Clifford Geertz. Over *Tristes Tropiques* zei hij zelf later: 'Ik wilde het veld vergroten, daar het landschap aan toevoegen (...) en de antropoloog zelf aan het werk zien of zijn twijfel tonen over zichzelf en zijn vak'; Patrick Wilken, *Claude Lévi-Strauss. The Poet in the Laboratory* (London 2010) 201.

Ondanks die beginzin van Lévi-Strauss is dát wat ik vanmiddag graag nog één keer met u als gehoor wil doen: een reis maken, een tourtje langs buitenhuizen en landgoederen. Het is een verrassingstocht en aan het einde ervan komen we weer bij de antropologie uit. Nou ja, bij een heel specifieke variant daarvan: de historische antropologie van buitenplaats en landgoed.

PALLADIO EN ARCADIE

Onze reis begint, hoe kan het anders, op de Fraeylemaborg in Slochteren. Daar worden in een bijgebouw de door de inspirator van de leerstoel, jhr. dr. Henri van der Wijck, verzamelde bijzondere prenten bewaard, samen met zijn schilderijen, bibliotheek, knipselarchief, genealogische documenten en enige privé papieren. Ter voorbereiding op mijn oratie ging ik, samen met registrator Hilbert Siemensma, op zoek gaan naar prenten van hofsteden uit de zeventiende eeuw. Het was hoogzomer 2012. Weldra stuitten we op Van der Wijcks in keurig handschrift genoteerde en in ringbandjes bijeengehouden collegeaantekeningen uit de jaren 1950. De eerste de beste bladzij die ik opensloeg betrof een aantekening, gedaateerd op 5 december 1953. Het ging om een college van professor E.H. ter Kuile, bijzonder hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de TH Delft.² De eerste zin luidt aldus: ‘Andrea Palladio, 1508-80, bouwt en woont in Vicenza, stadje met veel adel die wat te verteren hebben.’ Het collegedictaat ging verder met: ‘Bouwt ook in Venetië. Verwoed beminnaar van de Oudheid. Hij ging vier keer naar Rome met zijn maecenaten. Grote verering voor de zuil en zuilenportiek met fronton er boven. Veel pleistering maar zeer veel van zijn werk verdwenen.’ Ook noteerde Henri uit professor Ter Kuiles mond dat Goethe met Palladio dweept en dat Lord Burlington de grote man was geweest achter de Palladianse mode in het Engeland van de achttiende eeuw. Van de villa’s en palazzi die de professor op zijn – naar ik aanneem – ‘college met lichtbeelden’ de studenten toonde, maakte de toen 26-jarige Van der Wijck de meeste notities van Palladio’s befaamde Villa Rotonda, even buiten Vicenza. Mijn vrouw fotografeerde deze curieuze bladzijde; daarna zakte die opname weg in de vergetelheid. Tot enkele maanden geleden, toen zij de foto met

² Engelbert Hendrik ter Kuile (1900-1988), daarvoor verbonden aan het Rijksmuseum Twenthe, hield in 1947 een inaugurele rede (‘Het venster in de geschiedenis van de monumentale Westerse architectuur’) en publiceerde samen met Horst Gerson, Seymour Slive en Jacob Rosenberg over Nederlandse en Belgische architectuur in de gezaghebbende *Pelican Series*. In 1965 ging hij met emeritaat. Zie: www.dictionaryofarthistorians.org/terkuile.htm (geraadpleegd 1 augustus 2017).

ET IN ARCADIA EGO. NICOLAAS POUSSIN, 1637-1638 SCHILDERIJ OLIEVERF OP DOEK, 87 X 120 CM; LOUVRE (PARIJS).

aantekeningen over Palladio weer te voorschijn toverde. Daarmee was het basisidee voor dit afscheidscollege geboren. Reizen met Palladio. Of misschien wat breder gezien: reizen met beelden van de Oudheid in de intellectuele handbagage, bij tijd en wijle dromend over Arcadië.

Wie al niet schreven over het wonderschone Arcadië oftewel over het idyllische, rurale, herderlijke leven aldaar, ver van het rumoer van de stad, zoals het beeld daarvan uit de Griekse Oudheid door Romeinse schrijvers is overgeleverd. Of over de befaamde zinspreuk *Et in Arcadia ego*? ‘Ook in Arcadië vindt men mij’, dat wil zeggen de dood; of in een later meer populair geworden variant: ‘Ook ik was in Arcadië’ – het land van schoonheid en geluk. Poussin schilderde zijn twee versies van arcadische herders bij een graftombe – de ene hangt in het Louvre, de ander op *Chatsworth House*; Erwin Panofsky schreef een befaamd essay over de ambiguïteit van de zinspreuk; Goethe gebruikte de uitdrukking als motto voor zijn *Italiaanse Reis*; Evelyn Waugh betitelde het eerste deel van *Brideshead Revisited* aldus.³ En zo zouden we gemakkelijk nog door kunnen gaan met het spuien van *Wiki-wisdom*.

Dit is geen nieuw thema, verre van dat. Ook niet als we het overplanten en inperken naar het met Arcadië verwante onderzoeksterrein van

³ Erwin Panofsky, *Meaning in the Visual Arts* (Chicago 1983); Malcolm Andrews, *Landscape and Western Art* (Oxford 1999) 53-105.

buitenplaats en landgoed in Oudheid en Renaissance. Er zijn bibliotheken volgeschreven over de bouw van verschillende soorten villa's in de Romeinse Oudheid, over Vitruvius en zijn architectuurboeken, over klassieke dichters en schrijvers met hun lofzang op landbouw en landleven, over de architectonische herontdekking van de Oudheid in de Italiaanse Renaissance, over de opkomst van de villacultuur rond steden als Florence, Rome en Venetië, over de rijzende ster van Palladio en zijn villa's in de Veneto, over het Palladianisme in Engeland en de Verenigde Staten, over de voorstelling van Arcadië in de schilderkunst van het landschap, over tuinarchitectuur en Arcadië, over Louis Couperus' bewondering voor Vitruvius, en ga zo maar door.⁴ Zelf heb ik de afgelopen jaren bij colleges regelmatig aandacht besteed aan het classicisme van de Italiaanse architecten Palladio en Scamozzi, omdat zij, en dan vooral Scamozzi, veel invloed hadden gehad op de bouwkunst in de Republiek in onze Gouden Eeuw.⁵ Bekend is dat Constantijn Huygens op jonge leeftijd bij diplomatieke reizen naar Londen en Venetië kennis maakte met de architectuur van respectievelijk Inigo Jones en Palladio; hij logeerde te Vicenza zelfs in een door Palladio ontworpen huis.⁶

EEN STUDENT OP REIS

Deze zomer ging ik terug naar de Fraeylemaborg. Nu met een echte vraag. Hoe zat dat precies met de jonge Henri van der Wijck, met zijn kennis van Palladio en van de villacultuur in Italië? Dat kwam neer op het door-

4 Vergelijk bijvoorbeeld Deborah Howard, 'Four Centuries of Literature on Palladio', *Journal of the Society of Architectural Historians*, 39 (1980) 3, 224-241; Nebahat Avcioglu and Emma Jones (eds.), *Architecture, Art and Identity in Venice and Its Territories, 1450-1750: Essays in Honour of Deborah Howard* (London/New York 2013); Louis Couperus, *Vitruvius' Tien boeken over de bouwkunst* (Leiden 2002; oorspr. 1918); Ton Lemaire, *Filosofie van het landschap* (Bilthoven 1970).

5 Daarbij gebruikte ik voor die invloed van Scamozzi vooral: Koen Ottenheim, *Philips Vingboons (1607-1678). Architect* (Zutphen 1989); dezelfde, *Schoonheid op maat. Vincenzo Scamozzi en de architectuur van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2010). Een goed overzicht van de receptie van Palladio en Scamozzi in Nederland geeft: J.J. Terwen, *Het Hollands classicisme: Palladio en Scamozzi* (Leiden 1983). Terwen, hoogleraar Geschiedenis van de Bouwkunst aan de (Rijks-)universiteit van Leiden, beschouwt Scamozzi's werk als leerstellig en academisch tegenover de meer poëtische en creatieve inslag bij Palladio. Het lijkt erop dat hij in de trant van Huizinga het burgerlijke karakter van de Republiek en het vertoon van de stedelijke regenten als politieke elite verantwoordelijk acht voor de grotere invloed van Scamozzi, maar geheel duidelijk wordt dit hier niet. Over Vitruvius: Antoine Bodar, 'Vitruvius in de Nederlanden', *Bouwen in Nederland. Vijftiengint opstellen over Nederlandse architectuur opgedragen aan prof. ir. J.J. Terwen* (Delft 1985) 55-104; over classicisme in Nederland in achttiende en negentiende eeuw: Lex Hermans, 'Alles wat zuilen heeft is klassiek', *Classicistische ideeën over bouwkunst in Nederland 1765-1850* (Rotterdam 2010).

6 Dat gebeurde in de jaren 1618 en 1620. In Vicenza logeerde Huygens aan de Piazza dei Signori in de Loggia de Capitanio, met aan de overzijde het stadhuis, de Basilica Palladiana. Ook bezocht hij het Teatro Olimpico en de Giardino Valmarana (nu: Salvi), met zijn geometrische aanleg en labyrinth. Zie: Constantijn Huygens, *Journal van de reis naar Venetië*, vertaald en ingeleid door Frans R.E. Blom (Amsterdam 2003).

nemen van vele collegedictaten die, zo bleek tot mijn verrassing, afgewisseld werden met een schat aan reisaantekeningen. Het is zonneklaar dat we hier stuiten op de academische basis van het latere kennerschap van Van der Wijck. Zo bleek dat de jonge Henri in het najaar van 1953 naast het college van Ter Kuile een werkcollege Vlaamse schilderkunst volgde bij dr. Gerson (de latere hoogleraar Kunstgeschiedenis te Groningen). Verder had de eerste in zijn college over Palladio tevens gewezen op Inigo Jones. Deze Engelsman had in de vroege zeventiende eeuw in Londen gebouwen in Palladianse stijl ontworpen en zelf in 1613 de Villa Rotonda bij Vicenza bezocht.⁷ Nog veel intrigerender was te zien hoe Van der Wijck in deze jaren vijftig niet alleen bij verschillende hoogleraren aan de universiteit van Utrecht colleges op allerlei terreinen van de kunstgeschiedenis volgde, maar, zoals hij zelf aantekende ‘tours’ maakte. Hij deed dat zowel alleen als in gezelschap van anderen, meestal met personen uit families met historische huizen. Die tochtjes gingen vanuit zijn ouderlijk huis in Bilthoven naar verschillende streken in Nederland (van Friesland tot Zeeland) of naar het buitenland. Wat direct opvalt is zijn heel brede belangstelling: van kerken en abdijen tot en met beschrijvingen van schilderijen en serviezen in particuliere historische huizen. Nog opvallender is zijn specifieke interesse voor de staat waarin monumenten, zoals huizen, tuinen en parken, verkeren. Met name het thema restauratie boeide hem mateloos. Dat is niet verwonderlijk omdat de universitaire excursies en privéreizen hem voortdurend confronteerden met oorlogsschade in Engeland en vooral in Duitsland en Italië. In die reisverslagen spreekt hij zich keer op keer onomwonden uit over ‘doodgerestaureerde’ gebouwen en soms over ‘ellendige steden’ (Leeds en Padua, bijvoorbeeld).

PARHAM HOUSE, LANDGOED MET HERTENKAMP IN SUSSEX (ENGELAND). WERD IN 1540 DOOR HENDRIK VIII AAN ROBERT PALMER GESCHONKEN.

⁷ Over Jones en Palladio: Rudolf Wittkower, 'Inigo Jones, Architect and Man of Letters' (1953), in: dezelfde, *Palladio and English Palladianism* (London 1983; oorspr. 1974) 51-66.

Nog in oktober van datzelfde najaar van 1953 reisde student Henri op zijn scooter naar Engeland om daar bijna drie weken lang rond te toeren. De eerste helft van deze rondreis verbleef hij in de omgeving van Londen om zich daar te laven aan *country houses*, *stately homes* en *estates*. Zo werd Henri op een vrijdagmiddag ontvangen op Parham House in Billingham (ruim 80 km zuidelijk van Londen) door de Honorable Mrs. Clive Pearson.⁸ Na aankomst mocht hij met de gastvrouw en haar secretaresse van de thee gaan genieten in de *long gallery*. Daar viel het oog van de student direct op schilderijen van Canaletto, Reynolds en Van Dyck. Mr. Pearson had in 1922 het gehele bezit van de familie Palmer aangekocht, de meubels, portretten en serviezen inbegrepen. Drie eeuwen lang hadden de Palmers dit complex in eigendom gehad. 'Alles in buitengewoon goede staat', merkte Van der Wijck in zijn reisdagboek op. De slotzin van het bezoek is veelzeggend in zijn mengeling van oud en nieuw met romantische rand: 'Vorstelijke landschapstuin met oude ceders en ondergaande zon achter de heuvels. Zwembad, tennisbaan etc. Uitgebreide voorburcht.' Op sommige plaatsen vermeldde Van der Wijck dat er gedineerd was op een particulier huis 'met staande knechts' en dat de butler van het huis bezienswaardigheden in de omgeving had laten zien. Deze Engelse tour bracht hem zelfs naar York, om op een zondag Castle Howard te bezichtigen; dat is circa 35 km van York. Sporen van de recente brand waren duidelijk zichtbaar en vele zalen verkeerden in vervallen toestand. Zijn gastheer van dat moment, vermoedelijk de eigenaar van Bolton Abbey, had de Utrechtse student van adel in zijn splinternieuwe Bentley naar Castle Howard gereden. Voorwaar, de scène doet *Brideshead revisited*-achtig aan. Vervolgens scooterde Van der Wijck verder door het Peak District. Hij roemde het natuurschoon en bezocht het befaamde landgoed Chatsworth. Veel noteerde hij over de inrichting van het huis, in zijn Nederlandse ogen ooit een 'groots William and Mary house'. Bij zijn rondgang in het museumdeel van het huis dat vele kunstschaten herbergde vermeldde hij het schetsboek van de Italiaanse reis van de schilder Van Dyck. Wat hij niet noteerde was de enorme Palladio-collectie van Lord Burlington (inclusief de vele edities van Palladio's architectuurtractaat *Quattro Libri*) die hier op Chatsworth worden bewaard. De laatste dagen in Engeland verbleef Van der Wijck op Hinton House in de buurt van Bath. Ook de buitens en tuinen rond die

⁸ Parham House (Great Hall and Long Gallery) and Gardens in Sussex stamt uit de zestiende eeuw en opende in 1948 de deuren voor bezoekers. Nu is het complex in handen van een Charitable Trust (niet National Trust). Over de openstelling en groeiende populariteit van Engelse historische huizen na de Tweede Wereldoorlog: Peter Mandler, *The Fall and Rise of the Stately Home* (New Haven/Londen 1997).

TEMPLE OF FOUR WINDS (IN PARK VAN CASTLE HOWARD), YORKSHIRE (ENGELAND), ONTWERPEN DOOR JOHN VANBRUGH (1724) EN GEÏNSPIREERD OP PALLADIO'S VILLA ROTONDA.

volgens hem fraaie stad wilde hij niet missen. In zijn allerlaatste aantekening repte hij over de te kleine nachtboot Harwich-Hoek van Holland, met te weinig slaapcapaciteit en 'een Duitse die niet kwijt te raken was'.

Niet de hoogleraren Ter Kuile, Van Gelder of Vogelsang zouden in zijn Utrechtse kunsthistorische opleiding de meeste indruk maken op de jonge Van der Wijck, maar hun collega Mark Daniël Ozinga. Deze al jong begaafde predikantenzoon en architectuurhistoricus begon als rechtenstudent te Leiden en zwaaide na zijn kandidaats over naar geschiedenis om college te krijgen van Johan Huizinga. Hij promoveerde vervolgens in de kunstgeschiedenis op een studie over protestantse kerkbouw, mede omdat hij grote belangstelling had voor monumentenzorg en al op dat terrein werkzaam was. In 1947 kreeg Ozinga aan de Universiteit van Utrecht een buitengewoon hoogleraarschap in de Geschiedenis van de bouwkunst en een gewoon hoogleraarschap in 1958. Groot was én bleef zijn gezag in kringen van monumentenzorg. Zijn onderwijs kenmerkte zich door de behandeling van zowel grote lijnen als kenmerkende details. Het heet dat hij in zijn colleges de lat hoog legde. Vermaard waren zijn, zeker naar onze huidige maatstaven, langdurige buitenlandse excursies. Ozinga wilde beslist zelf de door hem op college behandelde monumenten op locatie aan zijn studenten uitleggen.⁹ Hij was een

⁹ Zie J. Storm van Leeuwen, 'Ozinga, Mark Daniël (1902-1968)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel 3 (Den Haag 1989).

groot kenner van het werk van Daniël Marot en liefhebber van de oude Groninger kerken die hij per fiets bezocht. In hem zag Van der Wijck zijn grote voorbeeld. Ozinga was voor hem ook de gedroomde promotor. Dat zou anders lopen. Ozinga overleed in 1968, kort na zijn emeritaat, en de inmiddels drs. in de letteren en wijsbegeerte jonkheer Van der Wijck klopte toen met succes bij de Delftse hoogleraar Temminck Groll aan. Deze Delftenaar was een leerling van Ter Kuile en deelde met Ozinga de interesse voor de bouwkunst in de Nederlandse koloniën in de West.

Excursies met Ozinga naar locaties in Frankrijk, Duitsland, Denemarken en Italië moeten op Van der Wijck indruk hebben gemaakt. De aantekeningen ervan schreef hij later uit in een nette versie. Bijna vijf jaar na het college van Ter Kuile was het zover. Met Ozinga én Van Gelder (die elkaar kort daarna niet meer konden luchten of zien) bezocht hij in mei 1958 Venetië. Ook het voormalige achterland van die befaamde stad, de *terraferma*, maakte deel uit van het programma. Hier bevonden zich nog villa's, palazzi, kerken en andere historische gebouwen die verbonden waren met de naam Palladio of met die van zijn jongere collega en stadsgenoot Vincenzo Scamozzi.

VICENZA, TOEN EN NU

Padua was Palladio's geboortestad, maar zijn naam is vooral verbonden met het naburige Vicenza. In Vicenza, niet ver van Padua en Venetië, kreeg hij een gedegen opleiding als metselaar en steenhouwer. Hij woonde en werkte in Vicenza en zou er furore maken. Hij kreeg daar zelfs een andere naam. Zijn oude klinkt in onze oren al fraai genoeg: Andrea di Pietro della Gondola, maar zijn adellijke patroon en humanistisch geleerde, graaf Giangorgio Trissino, maakte er kortweg Palladio van, een klassieke naam verwijzend naar de wijsheid van de godin Pallas Athene. Palladio's eerste meesterproef was de bouw van de loggia van Trissino's villa even buiten Vicenza. In de kringen van de graaf, met als centrum de Accademia Olimpica in Vicenza, ontwikkelde Palladio een passie voor de Oudheid en architectuurtheorie. Palladio's biografie is door vele onderzoekers verhaald. Zelf vind ik wat de Palladio- en villacultuur-kenner James S. Ackerman daarover schreef in zijn onvolprezen Penguin-boekje over Palladio bijzonder elegant en *to the point*. Dat komt vooral omdat deze architectuurhistoricus benadrukt dat niet de gebouwen alleen belangrijk zijn om Palladio te begrijpen maar juist de bredere context van geschiedenis, samenleving, landschap en stad.

PORTRET VAN PALLADIO (1508-1580) DOOR ONBEKENDE MEESTER; VILLA VALMARANA AI NANI. HET PORTRET IS AL EEUWENLANG IN BEZIT VAN FAMILIE VALMARANA, VOOR WIE PALLADIO OPDRACHTEN UITVOERDE.

Na vastgesteld te hebben dat Palladio als architect veel interesse had in vormprincipes – hoe kon hij anders de meest geïmiteerde architect ooit worden? – wijst Ackerman er op hoe Palladio als vakman rijpte door gesprekken met geleerde edelen, juist die uit Vicenza, en, nog sterker, door reizen te maken. Die gingen naar bijvoorbeeld Verona, ja zelfs Nîmes en vooral Rome om aldaar zelf de bouwwerken uit de Oudheid te bestuderen.¹⁰ Palladio, aldus Ackerman, was een echte reiziger, en ik geloof hem graag. Daar komt bij dat Palladio van boeken hield en die zelf ook ging schrijven. Zijn *Quattro Libri della Architectura* (Vier Boeken

¹⁰ Op basis van informatie van zijn eerste biograaf – de te Vicenza geboren biograaf Paolo Gualdo (1553-1621) – wordt aangenomen dat Palladio in 1541, 1545, 1546-1547 en 1554 in Rome verbleef.

STANDBEELD VAN PALLADIO IN VICENZA. FOTO ASTRID KUIPER.

over Architectuur) zouden in 1570 in Venetië verschijnen. Op termijn maakten ze van hem de internationale Megaster in de architectuur. Het is geen humanistisch boek, oordeelt Ackerman, maar een leerboek voor de praktiserende architect, voor zowel amateur als professioneel. Trefend is Ackermans schets van de geleerde kringen in het kleinstedse Vicenza in de tweede helft van de zestiende eeuw: die waren niet gestempeld door een hof, maar kenden wel een rijk academieleven, toegankelijk voor initiatiefrijke aristocraten én burgers die het ging om de eer van de stad Vicenza en die van henzelf. Vandaar dat Palladio de opdracht kon krijgen het Teatro Olimpico te ontwerpen in 1579. De bouw was pas begonnen toen hij overleed, en, zoals vaker zou gebeuren, zijn jongere, getalenteerde collega Scamozzi maakte het karwei af.

De adel van Vicenza had in Palladio's tijd iets te verteren, zo schreef Van der Wijck al in zijn collegeschrift. Laten we hem nu even volgen bij de excursie in mei 1958. De eerste villa die hem onderweg naar Padua en Vicenza echt beviel was niet van Palladio, maar van Scamozzi. Het was de op een heuveltop gelegen Villa Pisana nabij Lonigo. 'Uitstekend geval', noteerde Henri. 'Fraai hoog en eenzaam gelegen, doet in klein aan de Villa Rotonda denken. In voortreffelijke staat. Alles op de hal geconcentreerd. Op klassieke wijze dak van de koepel open.' Men neemt tegenwoordig bij het Palladio Museum in Vicenza aan dat Scamozzi hier inderdaad Palladio's Villa Rotonda wilde overtreffen wat wooncomfort betreft. Maar dit terzijde.¹¹ Bij sommige andere bezochte villa's gebruikte Van der Wijck regelmatig kwalificaties als 'inwendig zeer vervallen' of 'beelden omver geworpen'.

De volgende dag, 7 mei, staat Vicenza op het programma. Te beginnen met een stadswandeling. De stad zelf beviel Van der Wijck. Maar over het befaamde Teatro Olimpico weet hij niet meer te melden dan 'aardig toneel'. Zijn typering van de palazzi zijn eveneens heel bondig. Bij het door oorlogshandelingen van binnen verwoeste palazzo Valmarana prijst hij de façade en karakteriseert hij de achterkant van palazzo Thiéne als 'een zwaar Palladio geval'. Dat klinkt niet erg positief. In de middag is het gezelschap onder leiding van de kundige gids 'de heer Cevese' op de heuvelrug aan de rand van Vicenza, de Monte Berici. 'Mooi uitzicht op Villa Rotonda', vindt Van der Wijck. Als hij daarna op het terrein van deze villa staat, valt hem op dat deze 'fraai doch verweerd' is en dat 'de tuin in verband met het huis niet uitgelegd' is. Dat klinkt cryptisch, maar de zin daarna over de tuinaanleg is dat niet. Deze 'werkt lang niet zo mooi in het landschap' als bij de Villa Rocca Pisana van Scamozzi. Het is duidelijk – Van der Wijck is niet echt in de ban van Palladio geraakt in Vicenza.

Toch beviel hem de tour langs de heuvels van Vicenza, want hij had onderweg uitzicht op vele fraaie villa's gehad. In de omgeving van Vicenza, zo schrijft hij, bevonden zich ooit 255 villa's. Hoogtepunt was voor hem de Villa Cordellina Lombardi, een in de jaren 1730 gebouwde neopalladiaanse villa, die pas gerestaureerd was. De eigenares, mevrouw Lombardi, had er een studiecentrum voor buitenlandse studenten van gemaakt en organiseerde nu zomercursussen. Haar optreden had de sympathie van Henri van

11 Zie ook Ottenheym, *Schoonheid op maat*, 16.

VILLA ROCCA PISANA BIJ LONIGO VAN DE VENETIAANSE FAMILIE PISANI, ONTWERPEN DOOR VICENZO SCAMOZZI (1574). RECHTS: VILLLA CORDELLINA LOMBARDI IN MONTECCHIO MAGGIORE, THANS EIGENDOM VAN DE MILANESE FAMILIE LOMBARDI, ONTWERPEN DOOR GIORGIO MASSARI (1735).

der Wijck, die de toestand van voor de restauratie kenschetst als ‘vervallen bende’. Hij prijst in het bijzonder de hal, de fresco’s van Tiepolo, het meubilair en de Venetiaanse lampen. Hoewel Palladio’s meest befaamde villa na de Rotonda, de Villa Barbaro te Maser, ook op het programma stond, is die niet bezocht. Waarom is niet duidelijk. De reis voerde nu via Bassano en Treviso naar Venetië. Onderweg zag Van der Wijck nog een serie uitsteekende villa’s, maar bij de nadering van Venetië zelf trof hem de ‘ellendige buurten’ waar ze nu doorreden. Het is hoog tijd om van de jonge Henri van der Wijck (en van zijn grote voorbeeld Ozinga, niet te vergeten) afscheid te nemen. Nee, zelfs geen tijd meer om Palladio’s befaamde kerk op het eiland Santa Giorgio Maggiore in Venetië, nog even mee te pikken.¹²

¹² Zie hier het overzicht van Van der Wijcks tours in de jaren 1953-1958: 26 mei-13 juni 1953 Reinland en Zuid-Duitsland prof. Ozinga en Van Gelder; 13 juni-6 juli 1953 vervolg vanaf Wiesbaden, tour met Lambertus d’Ansembourg naar Duitsland en Oostenrijk; 10 oktober-30 oktober 1953 reis naar Engeland (Londen, Peak District, York, Bath); 24 mei-12 juni 1954 Westfalen, N.W. Duitsland en Denemarken, prof. Ozinga; augustus 1954 Limburg opgravingen te Heerlen; 11 mei-26 mei Frankrijk excursie (Amiens, Reims, Auxerre, Bourges, Tours, Chartres, Parijs) prof. Ozinga; juli 1955 Zeeland, Gent en Brugge (opgravingen voor Rijks Oudheidkundige Dienst te Aardenburg); 6-9 april 1956 Duitsland weekend tour (met echtpaar M. en J. van Limburg Stirum) Kleef en omgeving; 22 april 1956 Achterhoektour (idem); 22 mei-20 juli 1956 Frankrijk (Dyon, Beaune, Cluny, Lyon, Valence, Orange, Avignon) en Italië-excursie (Genua, Florence, Pisa, Lucca, Siena; Toscane), prof. Ozinga; augustus 1956 de Wierse en Ruurlo; augustus 1957 tocht (kerken) Noord Friesland (met Herma van den Berg); 15 april-12 mei Rome-excursie prof. Ozinga 1957; 22 mei-juni 1957 verblijf Oostenrijk (Linz, Salzburg en Wenen) kerken en abdijen; juni 1957 Schouwen-Duiveland; herfst 1957 Friesland (De Lemmer Wollega, Heerenveen, Oranjewoud, omgeving Leeuwarden); maart 1958 tour met D. Buurman in Betuwe en rond Nijmegen; 1 mei-10 mei 1958 excursie Noord-Italië en Venetië, prof. Ozinga (sloot zich bij groep aan vanuit Oostenrijk Strobl-Bad Ischl); Collectie Van der Wyck-de Kempenaer, Slochteren.

DE VISIE VAN JAMES S. ACKERMAN

Ik wil het gaan hebben over James Ackerman. Voor mij is hij de gids bij uitstek om leven en werk van Palladio beter te begrijpen en dat in context te plaatsen. Zie maar eens hoe hij de bijna twintig villa's van Palladio die bewaard zijn gebleven typeert. Met elkaar delen ze een eigen rechtlijnige en sobere stijl, maar van die stijl een definitie te geven lukt niet, schrijft hij, in het al genoemde handboekje *Palladio* uit 1966. Dus schrijft Ackerman: de typische Palladio-villa bestaat niet.¹³ Maar, zo vervolgt hij, als we eens een door Palladio zelf wat later in zijn loopbaan ontworpen en nog tijdens zijn leven voltooide villa kiezen in de Veneto en die wat uitvoeriger belichten, dan begin je in te zien wat een Palladio-villa uniek maakt. Tenminste, als je die gaat vergelijken met bijvoorbeeld de Villa d'Este, een bewaard gebleven villa in Tivoli bij Rome. Deze werd in de jaren 1560 gebouwd, naar ontwerpen van Galvani en Ligorio voor huis en tuin. Dat is in dezelfde tijd als Palladio's Villa Barbaro bij Maser, in de Veneto, aan de voet van de Dolomieten. De Tivoli villa is niets anders dan een ontspanningsoord voor een overwerkte kardinaal, aldus Ackerman. Toch is de locatie niet echt platteland, want de villa is weggestopt in de heuvels. Natuur, zeg maar landschap, wordt buitengesloten door hoge muren rond de villa. De ingenieus ontworpen tuin maakt het groen hier tot een onnatuurlijke en elegante mode gelijk het optreden van een hoveling in het Vaticaan. Goed schrijven kan Ackerman ook. Maser ligt daarentegen ver weg van de stedelijke samenleving. De Villa Barbaro biedt niet alleen een tijdelijk verblijf om bij te komen van het drukke stadsleven, maar was de belangrijkste woning van de bouwheren. Vanuit de villa hadden zij overzicht over de velden en boomgaarden van het landgoed, maar praktisch gezien leefden zij op het land.¹⁴ Stel dat de hoofdfunctie van de villa contemplatie van de natuur was geweest, dan had men deze wel wat hoger op de heuvel gebouwd. De hele villa heeft

13 James S. Ackerman, *Palladio* (Harmondsworth 1978; oorspr. 1966) 36. Het is in dit verband ook goed uit te gaan van de aanname dat niet het gebouw op zich bepaalt wat een villa is maar zijn functie in de verhouding stad-platteland. Zo gezien zou een samenstel van de volgende kenmerken een villa bepalen: ligt buiten de stad; is privé-eigendom van een stedeling; is met de landbouw verbonden; is geen boerderij(complex); is geen burcht of kasteel; eigenaar is geen soevereine heer maar burger. Er bestaat dus voor de villa geen algemeen geldend bouwtype; Gerda Bödefeld und Berthold Hinz, *Die Villen der Toscana und ihre Gärten* (Köln 1991) 12-13. Een handzaam overzichtshandboek voor de topgroep van bewaard gebleven Italiaanse villa's en tuinen is: Paul van der Ree, Gerrit Smienk en Clemens Steenbergen, *Italian Villas and Gardens* (Bussum 1992).

14 Vele auteurs in Palladio's tijd noemden het hele complex of landgoed *villa*; Palladio zelf schreef over de residentie van de eigenaar als *casa di villa*. In de Oudheid heette de residentie van de stedeling *villa urbana* en zijn buitenverblijf (even buiten de stad) *villa suburbana* (zuiver ontspanning) of *villa rustica* (verder van de stad en meer agrarisch). In de hedendaagse, populaire literatuur wordt met *villa* nagenoeg altijd de (hoofd-)woning bedoeld.

OMSLAG VAN EERSTE EDITIE VAN JAMES S. ACKERMAN, *PALLADIO* (1966). OP OMSLAG DE KERK VAN SAN GIORGIO MAGGIORE (VENETIË), ONTWORPEN DOOR PALLADIO (1566) EN DOOR SCAMOZZI VOLTOOID.

een open karakter. Het woongedeelte springt naar voren om van drie kanten licht te krijgen. Het is geflankeerd met lange arcades waarin dieren en gereedschappen waren ondergebracht en onder de bogen aan de uiteinden zaten duiventillen. Deze villa in Maser fungeerde, in tegenstelling tot die in Tivoli, ook echt als boerderij. De eigenaren, de broers Daniele en Marcantonio Barbaro, verbleven hier niet alleen met hun families om de hitte en gondels van Venetië te ontvluchten. Hun luxe aldaar was gebaseerd op de opbrengsten te Maser. Zij wilden met eigen ogen zien hoe de oogst erbij stond. Toch stonden de Barbaro's even ver af van de boeren als de kardinaal in Tivoli. De broers bleven aristocraten uit Venetië, opgeleid aan de universiteit van Padua, helemaal

VILLA BARBARO TE MASER (VENETO), ONTWERPEN DOOR PALLADIO (ROND 1560) VOOR DE BROERS BARBARO UIT VENETIË. FOTO ASTRID KUIPER.

opgaand in het humanisme. Daniele Barbaro was zelfs de bezorger van het werk van Vitruvius en schakelde daarbij Palladio in. Samen deelden ze ook een passie voor de studie van perspectief, proporties, wiskunde en Oudheid; samen bezochten ze Rome. Veel meer dan vele herenboeren in de Veneto waren beide broers mannen van de wereld. De Villa Barbaro staat eigenlijk voor *best of both worlds*: die van de heer en die van de boer.¹⁵ Palladio was voor hen de architect die daarin de perfecte balans wist te vinden: het oude Rome verbinden met het nieuwe Venetië. Wat dat laatste betreft, Venetië richtte zich in de loop van zestiende eeuw steeds meer op de agrarische ontwikkeling van de *terraferma*, omdat de opbrengsten van de zeehandel dramatisch terugliepen en de stadsrepubliek zich territoriaal wilde indekken tegen de expansie van omringende monarchale staten.¹⁶

In een latere studie, waarin het gaat om de lange termijngeschiedenis van de villa, legt Ackerman uit dat het verschil tussen villa en boerderij niet alleen kwestie is van doel en functie maar ook teruggaat op verschillende culturen en ontwikkelingstempi. Landbouwpraktijken veranderden langzamer dan handel en industrie; dus veranderde de boerderij qua vorm langzamer dan de villa. Temeer omdat mensen in

¹⁵ Ibidem, 39.

¹⁶ Ook deze bredere economische en politieke context wordt door Ackerman al uiteengezet in zijn hoofdstuk over de villa's in *Palladio* (1966); zie 48-54. Zich baserend op werk van Italiaanse economische historici van na de Tweede Wereldoorlog geeft hij aan dat de klassieke decadentie- en ondergangstheorie over de Venetiaanse adel niet klopt, maar dat er in de zestiende eeuw sprake was van een omvattende infrastructurele en economische revolutie in de Veneto, juist geïnitieerd door families uit Venetiaanse adel en patriciaat; ibidem 189-190.

VILLA D'ESTE TE TIVOLI (BIJ ROME), ONTWERPEN DOOR ARCHITECT EN INGENIEUR ALBERTO GALVANI (IN VROEGE JAREN 1560) VOOR KARDINAAL IPPOLITO II D'ESTE.

zaken van ontspanning tamelijk veranderlijk zijn en modes volgen. En tóch beantwoordt de villa, maar dan in psychologisch en mentaal opzicht, dat wil zeggen qua fantasie of mythe, sinds de Oudheid aan een universele functie: de droom van de bevoorrechte stedeling van een aangenaam landleven.¹⁷ Ackerman noemt dit de *ideologie* van de villa, zelf zou ik niet schromen hier te spreken over de droom van de Arcadische villa. Juist die nadruk op Arcadië maakt begrijpelijk waarom de villacultuur van Palladio's tijd (maar ook de Hollandse buitenplaatscultuur van een eeuw later) niet alleen maar weerspiegeld wordt in literaire werken of architectonische tractaten maar eveneens waarom zulke geschriften de aanleg van villa's en buitenplaatsen op hun beurt stimuleerden.¹⁸ De villa als model *van* en als model *voor* de cultuur van het arcadisch

¹⁷ James S. Ackerman, *The Villa. Form and Ideology of Country Houses* (London 1995; oorspr. 1990), 9-10 en 18. Pas in de negentiende eeuw, stelt Ackerman, vond de meest radicale mutatie plaats in de geschiedenis van de villa: de villa ideologie democratiseerde toen ook vele stedelingen uit de *lower-middle-class* villa's konden verwerven. Het lijkt alsof Ackerman hier de Lage Landen in de zestiende en zeventiende eeuw (de omgeving van Antwerpen en Amsterdam bijvoorbeeld) uit het oog heeft verloren.

¹⁸ Zie voor hoe sterk Engelse uitgaven en vertalingen van Palladio's *Quattro libri* het Engelse Palladianisme bepaalden: Wittkower, *Palladio and English Palladianism*, 72-92.

NYMFEUM BIJ VILLA BARBARO TE MASER. HET MAAKT DEEL UIT VAN HET WATERDISTRIBUTIESYSTEEM VAN DEZE VILLA. FOTO ASTRID KUIPER.

buitenleven, om met de antropoloog Clifford Geertz te spreken. En nogmaals: het gaat om de droom van de bevoorrechte stedeling. Dus geen villacultuur zonder stadscultuur én altijd betreft het mensen die zich een villa kunnen veroorloven, maar tegelijkertijd zijn er mensen die de realisatie ervan mogelijk maken: van bouwmeesters en hun hulptroepen tot en met pachtboeren en hun arbeiders.

TWEE VILLA'S VAN PALLADIO

Zelf bezocht ik onlangs de Villa Barbaro. We namen er de tijd voor, mijn vrouw en ik. Geheel in de geest van Ackerman: één Palladio-villa per dag. Zo ervoeren we op een snikhete dag hoe de Villa Barbaro deel uitmaakt van het landschap en hoe niet ver van de villa, maar niet in een zichttas, een nog door Palladio ontworpen kapel was gebouwd. Ook zagen we hoe zich achter de villa, gelijkvloers met de *piano nobile* en in het verlengde van het hoofdhuis (met Romeinse tempel gevel), zich een indrukwekkend

FRESCO DOOR PAOLO VERONESE IN INTERIEUR VAN VILLA BARBARO (MASER); ADELLIJKE VROUW (GIUSTINA BARBARO) MET HAAR BEDIENDE.

nymfeum bevond, met grot en fontein. De beelden ervan representeren de goden van de Olympus. Nuchter had Palladio in zijn *Quattro Libri* daarover opgemerkt dat er hier water nodig was voor de keuken, tuin en irrigatie van de velden. Al wandelend en soms even lezend in Ackermans boekje zagen we nu Palladio met eigen ogen: zijn zichtlijnen, zijn licht-donker effecten, zijn aaneenschakeling van bouwdelen. Het vlakke landschap waar de villa op uitkijkt mag dan niet het glooiend landschap van Toscane zijn, het heeft zijn eigen bekoring. Nu viel op zijn plaats wat we bij Ackerman hadden gelezen over de bijdrage die de fresco's van Paolo Veronese in het interieur leverden aan de schoonheid van deze villa. Het boeiende daarvan is de combinatie van scènes ontleend aan zowel antieke mythologie als aan het eigentijdse buitenleven van de Venetiaanse adel en dat van de Barbaro's in het bijzonder. We zien de Barbaro's boeken lezen, muziek maken en op jacht gaan. We zien mannen, vrouwen, kinderen. Het lijkt alsof die door Veronese opgeroepen arcadische wereld los staat van Palladio's rechttoe-rechtaan architectuur. Waarom, zo vraagt Ackerman zich af, vermeldde Palladio niet bij zijn eigen beschrijving van de Villa Barbaro het werk van Veronese? Jammer, want in feite vulden Palladio en Veronese elkaar geweldig aan. Beiden dompelden zich onder in de Oudheid en kwamen met heel

FRESCO DOOR PAOLO VERONESE IN INTERIEUR VAN VILLA BARBARO (MASER); ADELLIJKE MAN (EEN BARBARO), GEREED VOOR DE JACHT.

iets nieuws en origineels tevoorschijn. Sterker nog, in zoverre architectuur en schilderkunst vergeleken kunnen worden, komen de stijlen van beide kunstenaars met elkaar overeen, vindt Ackerman.¹⁹ Wie ben ik om, na een eendaags bezoek aan de Villa Barbaro, hem tegen te spreken?

¹⁹ Ackerman, *Palladio*, 40.

VILLA ROTONDA, AAN DE VOET VAN DE MONTE BERICO BIJ VICENZA, ONTWERPEN DOOR PALLADIO (1565) VOOR PAOLO ALMERICO, EEN VOORMALIGE HOGE FUNCTIONARIS BIJ HET VATICAAN. FOTO ASTRID KUIPER.

De beroemdste Palladio-villa is zonder twijfel de Villa Rotonda. Aardig is te lezen wat Palladio zelf over zijn schepping schreef. ‘De locatie is een van de meest aangename en heerlijke plekken die maar te vinden zijn, want ze ligt op een kleine heuveltop, die gemakkelijk te bereiken is; aan de ene kant wordt ze begrensd door de bevaarbare rivier de Bacchiglione, en aan de andere zijde is ze omgeven door andere zeer lieflijke heuvels die aan een groot theater doen denken en alles in cultuur gebracht met in overvloed de heerlijkste vruchten en uitmuntende wijnen. Omdat er van iedere zijde van een fraai uitzicht te genieten valt, die bij sommige beperkt zijn, bij een ander verder reikt en bij weer een ander tot de horizon reikt, zijn aan alle vier zijden loggia’s gebouwd.’ Het citaat maakt onmiddellijk duidelijk hoe belangrijk het landschap is voor Palladio.

Eigenlijk is de Villa Rotonda niet eens een villa, meent Ackerman.²⁰ Zelf rubriceerde Palladio zijn ontwerp immers onder de *palazzi*, omdat het gebouw aan de rand van Vicenza stond. Het had geen graanzolder en aanvankelijk helemaal geen agrarische functie. Die kreeg de Villa Rotonda er later wel bij, want Scamozzi mocht spoedig van de nieuwe eigenaren, de familie Capra, bij de voornaamste toegangsweg een *barchessa* (bedrijfsgebouw) gaan bouwen. Ook verlaagde hij Palladio’s koepel op het gebouw en bracht er een oculus in aan. De bouwheer en eerste bewoner van het huis was Paolo Almerico geweest. Hij bekleedde

²⁰ Ibidem, 70.

VILLA ROTONDA, VICENZA. FOTO ASTRID KUIPER.

voordien een hoge functie bij het Vaticaan. Hij had zelfs zijn stadshuis in zijn geboortestad Vicenza verkocht om in zijn splinternieuwe, op een heuvel gelegen buitenhuis vrienden te ontvangen en te vermaken. Oorspronkelijk meer belvédère dan landbouvvilla fungeerde in Palladio's ontwerp de koepel als hét symbool van grandeur, terwijl bij zijn andere villa's voor de landeigenaren in de Veneto de nadruk lag op de klassieke ingangspartij met vaak zes zuilen én het wapenschild van de familie om zodoende hiërarchie en monumentaliteit te tonen.

Zelf zijn we er vroeg bij op die ene dag in de week dat je de Villa Almerico Capra, alias Villa Rotonda, van binnen mag bekijken. Op ons toegangsbevis staat de villa afgebeeld, samen met een citaat uit Goethe's befaamde

reisverhaal *Italiaanse reis*. De datum staat er zelfs bij: 22 september 1786. Dat is ruim tweehonderd jaar na de bouw van de villa.²¹ In het citaat jubelt Goethe over de prachtige villa en dat de bouwkunst qua luxe nooit hoger had gereikt dan hier. De dag ervoor hadden we een wandeltocht gemaakt in het landschap rond de villa. We kwamen geen hond tegen. Hoe anders is dat nu de dag erna op het complex zelf. Geen busladingen met toeristen, gelukkig, maar wel een grote groep van internationale studenten die zich op het grote grasveld heeft neergeveild met schetsboeken in aanslag. Intussen luisteren ze naar hun bebaarde docent met zonnehoed die vol enthousiasme de mysteries van dit architectonische wonder uit de doeken doet. En wij luisteren even mee. Zijn college op locatie komt ons bekend voor, omdat we daarin het werk van Rudolf Wittkower herkennen. Deze andere, naast Ackerman, grote en erudiete Palladiokenner had al rekenend en redenerend ooit aangetoond dat Palladio's bouwschema's gefundeerd zijn op inzichten van Plato en Pythagoras én op muziektheorie. Met deze aanname van altijd en overal aanwezige zuivere proporties en verhoudingen in kosmos, natuur en van het menselijk lichaam ligt de idee aan absolute schoonheid en God als de creator daarvan voor het oprapen.²² Zeker als je jong bent en zit te tekenen en luisteren op een zonovergoten morgen in Vicenza, bij de Villa Rotonda, met zijn maar liefst 4x6 zuilen.²³

21 De bouw begon in 1566 en was voltooid in 1570; sinds 1994 staat het complex op de Werelderfgoedlijst. De villa is door de cineast Joseph Losey in 1979 als hooflocatie gebruikt voor zijn verfilming van Mozarts opera *Don Giovanni*. De familie Valmarana, eigenaar van de villa, kon uit de betaling daarvoor een grootscheepse restauratie van het gebouw bekostigen.

22 Zie Rudolf Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism* (London 1949). Fraai is wat de Britse kunsthistoricus (en spion voor de Sovjet-Unie) Anthony Blunt schreef over Wittkowers reputatie: 'At the time [1949], it was a revolutionary idea to suggest, as Wittkower did, that the geometry on which the architecture of the High Renaissance was based was symbolical and that Bramante and his peers used the circle not only because it was a perfect geometrical form, but because its perfection symbolized that of God and was therefore appropriate to a church. This "iconographical" approach to architecture was, however, always complemented by precise technical analysis, for instance in the analysis of Alberti's use of columns or in the discovery of the simple harmonic proportions on which Palladio based the designs of his rooms.' Later kwam er veel kritiek los op deze benadering van Palladio, geeft Wittkowers leerling Blunt toe; *New York Review of Books*, April 3, 1975. Ackerman heeft altijd met respect Wittkowers inzichten in zijn eigen werk geïncorporeerd, maar beschouwt meer dan Wittkower (die hij persoonlijk goed kende) architectuur als een probleemoplossend ambacht en toont soms scepsis over de in zijn ogen door universiteit en intellectuele bladen te veel benadrukte mythe dat het begrijpen van een kunstwerk neerkomt op 'truly to grasp its message, to engage with it'. De ervaring van Palladio's villa's, schrijft hij, kan sterk verrijkt worden door kennis van hoe en waarom ze zijn ontstaan, hoe tijdgenoten er naar keken en hoe hij ze zelf ontwierp en bedoelde; maar zij spreken ook op vele manieren voor zichzelf, afhankelijk van de staat waarin ze verkeren, van licht en atmosfeer, van schaal, proportie, structuur en kleur, enz. 'They can be different every time we see them'; Ackerman, *The Villa*, 107.

23 Palladio was niet de eerste die in de Renaissance met die zes zuilen op de propen kwam. Deze aan de Romeinse tempel ontleende vorm was al eerder toegepast door Florentine Giuliano da Sangallo in de gevel van de De Medici villa te Poggio a Caiano in de buurt van Florence. Palladio maakte er zijn beeldmerk van. Zie: Ackerman, *Palladio*, 61; en uitgebreider: Ackerman, *The Villa*, 78-87.

GOETHE IN DE CAMPAGNA, DOOR JOHANN HEINRICH WILHELM TISCHBEIN, 1787, OLIEVERF OP DOEK, 164 X 206 CM; STÄDEL MUSEUM, FRANKFURT AM MAIN.

OOK GOETHE WAS HIER

Bij thuiskomst slaan we de *Italienische Reise* er nog eens op na en dan zien we dat Goethe waarachtig kritiek heeft op de Villa Rotonda. Binnen in het huis mag alles mooie proporties hebben, maar prettig wonen is het hier niet. 'Aan de behoeften van een voorname familie op haar zomerverblijf kan hier nauwelijks voldaan worden', schrijft Goethe.²⁴ Toch blijft het in zijn ogen een subliem huis. Zo kan markies Capra heerlijk uitkijken over zijn landerijen, die hij als familiebezit bijeen wil houden. Het doel van de eigenaar is hier volkomen bereikt: niet slechts een groot vermogen maar ook een tastbare herinnering daaraan nalaten. Niet onbelangrijk is aan te tekenen dat het hier om een bezonken oordeel gaat. Pas in 1814, dus 28 jaar later, ging Goethe zijn reisdagboek uitwerken maar ook polijsten tot wat zijn *Italienische Reise* zou worden, zeg maar gerust zijn *Auch ich war in Arcadien*. Genoemde kritiek is bijvoorbeeld nieuw toegevoegd; in het originele dagboek staat letterlijk dat het genie Palladio kon doen en laten wat hij wilde en het hier bijna een beetje te bont had gemaakt.

²⁴ Johann Wolfgang Goethe, *Italienische Reise* (Frankfurt am Main 1976; oorspr. 1816; 1829) 73-74.

VILLA MEDICI TE ROME; SEPIATEKENING DOOR GOETHE GEMAAKT TIJDENS ZIJN ITALIAANSE REIS; 13,7 X 19,6 CM, MUSEUM STICHTING WEIMAR KLASSIEK, WEIMAR.

Inmiddels is veel studie gemaakt van hoezeer het oorspronkelijke reis-dagboek verschilt van het latere reisboek.²⁵ In het eerste richt Goethe zich steeds tot de vrouw die hij in Weimar achterliet, Charlotte von Stein, en beschrijft hij kort hoe hij in de ban raakt van Palladio; in het tweede richt hij zich hooguit tot vrienden en formuleert hij via Palladio zijn opvattingen over architectuur. Zo schrijft hij aanvankelijk bondig dat je de kunstwerken van Palladio niet kunt begrijpen als je ze niet zelf hebt gezien. Later werkt hij dat uit en legt hij veel nadruk op begrippen als harmonie en perspectief. Palladio kende de jonge Goethe zelf al door de reisbeschrijving *Viaggio in Italia* (1740) van zijn vader, die, gelijk later zijn zoon, het Teatro Olimpico in Vicenza had bezocht. Al in zijn reisdagboek van 1786 vermeldde Goethe junior dat Palladio hem zal gidsen naar de kennis van de bouwkunst en vindt hij Palladio een genie en sympathiek mens.²⁶ Voor ons interessante en sprekende details van zijn bezoek aan Vicenza zijn gelukkig blijven staan in de *Italiaanse Reis*. Bijvoorbeeld dat hij in Vicenza zelf zich terstond een boekje voor toeristen aanschaft waarin de gebouwen van Palladio staan afgebeeld met een begeleidende tekst. Als Goethe na Vicenza naar Padua reist is de eerste scene die hij aldaar

²⁵ Zelf gebruikte ik hier: Dieter Heimböckel, *Von Karlsbad nach Rom. Goethes 'Reise-Tagebuch' für Frau von Stein und die 'Italienische Reise' bis zum ersten römischen Aufenthalt* (Bielefeld 1999).

²⁶ Die sympathie houdt verband met Palladio's bescheidenheid die Goethe afleidde uit de grootte van het woonhuis van Palladio in Vicenza, namelijk geen palazzo. 'Het is het bescheidenste huis van de wereld, heeft slechts twee vensters.' Hij noteerde die observatie in het reisdagboek en werkte die uit in de *Italiaanse reis*; Heimböckel, *Von Karlsbad nach Rom*, 103. Nu weten we inmiddels dat dit huis helemaal niet door Palladio bewoond is geweest.

beschrijft in zijn *Italiaanse Reis* de aanschaf van de *Quattro Libri* van Palladio. Het gaat om een facsimile uitgave, bezorgd door de Engelse consul Joseph Smith in Venetië. Goethe is er verrukt van. 'Dat moet men de Engelsen nageven', schrijft hij, 'dat ze sedert lang het goede op waarde schatten en dat ze een voortreffelijke manier hebben om het te verspreiden.'²⁷

LORD BURLINGTON, DE SPIN IN HET WEB

Als Goethe met dat 'sedert lang' de Palladio bewondering in Engeland bedoelde dan heeft hij helemaal gelijk. Inigo Jones was, zoals we zagen, in de vroege zeventiende eeuw reeds bezig met Palladio en Scamozzi. De laatste had hij zelfs nog ontmoet. De grote dagen van het Engelse Palladianisme begonnen echter ongeveer rond 1720. De kenners zijn het erover eens dat de toenmalige spin in het Engelse web van Palladio volgers de jonge Lord Burlington was. Goethe was zeventertig toen hij naar Italië ging. Burlington, die op heel jonge leeftijd eigenaar van grote landgoederen in Engeland en Ierland werd, maakte als twintigjarige, in 1714, zijn Grand Tour.²⁸ Die duurde een jaar en bracht hem naar Rome, maar niet naar Vicenza. In 1719 ging hij opnieuw naar Italië, nu speciaal om Palladio's villa's in de Veneto zelf te gaan bekijken. Hij verbleef enkele maanden in Vicenza en Venetië en zag daar niet alleen de kerk van San Giorgio in Venetië en de Villa Rotonda, maar stapte ook rond op de Villa Barbaro in Maser.²⁹ Van de toenmalige eigenaar, een nazaat van de broers Barbaro, kocht hij een map met bouwtekeningen.

De al genoemde Rudolf Wittkower, toonde aan dat Burlington niet alleen de patroon van de Palladio beweging in Engeland was, maar ook als architect optrad. Te beginnen bij zijn eigen Palladiaanse villa, nabij Londen: Chiswick, ontworpen in 1725, naar voorbeeld van de Villa Rotonda, maar dan met slechts één portiek met zes ionische zuilen als ingang. Zijn villa was bestemd voor ontspanning, studie, kunst en contemplatie.³⁰ Rond het huis ontwikkelde zich in een reeks van jaren een imposante tuin in landschapsstijl.³¹ Deze was ontworpen door Burlingtons protégé

²⁷ Goethe, *Italianische Reise*, 78.

²⁸ Zie voor het fenomeen van de Grand Tour: Jeremy Black, *The Grand Tour in the Eighteenth Century. The British Abroad* (London 1992). Richard Boyle, Lord Burlington (1695-1753), was niet lid van de exclusieve Londense *dining club* de 'Dilettanti', die bestond uit vooral adellijke personen die een Grand Tour naar Italië hadden gemaakt en daar kunstschaten wegsleepten.

²⁹ Ackerman, *The Villa*, 142.

³⁰ Wittkower, *Palladio and English Palladianism*, 115-120.

³¹ Zie voor het gehele palet en ontwikkeling in de tijd van de Engelse landschapstuin: John Dixon Hunt and Peter Willis (eds.), *The Genius of Place. The English Landscape Garden 1620-1820* (Cambridge, Mas./London 1975).

DE PALLADIAANSE VILLA CHISWICK HOUSE (LONDEN), ONTWERPEN DOOR RICHARD BOYLE, THIRD EARL OF BURLINGTON (1725). TUINEN DAARBIJ ONTWERPEN DOOR (AANVANKELIJK SCHILDER) WILLIAM KENT.

William Kent, die zijn mecenas en vriend terzijde stond als interieurontwerper. Burlington zelf ontwierp ook tuinen maar Kent overtrof hem op beide terreinen met gemak.³² De combinatie van strak-geometrische, klassieke Palladiaanse huizen met de informele, zogeheten natuurlijke, landschapsstijl van de tuinen, oogt als een paradoxale twee-eenheid. Toch kenmerkte de Renaissance villa in Italië zich eveneens door de oppositie tussen cultuur en natuur. De bedachte combinatie van huis en tuin vormden daar het contrast met het natuurlijke park bestemd voor de jacht.³³ Zo gezien vertegenwoordigt Palladio's visie om zijn villa's in harmonie met het landschap van de Veneto te brengen, misschien een soort middenpositie. Nog een laatste opmerking over dit Engeland van de achttiende eeuw. Palladianisme en esthetische tuin- en landschapsarchitectuur waren inderdaad populair in kringen van de meest vermogende landeigenaren. En ongetwijfeld speelde *enclosure* een rol bij de opkomst

³² Direct en indirect waren Burlington en Kent betrokken bij twee andere, nog indrukwekkender Palladiaanse scheppingen, te weten Holkham Hall en Houghton bij Norfolk. Drie jaar voor de bouw van Burlingtons Chiswick had Colen Campbell al eens de Villa Rotonda gekopieerd met zijn ontwerp voor Mereworth in Kent. Dat huis kreeg eveneens vier vrijstaande portieken, maar bij twee ervan ontbreken de toegangstrappen; Ackerman, *The Villa*, 143-149. Kent is befaamd vanwege de positieve typering die Horace Walpole in 1771 (in *History of Modern Taste in Gardening*) over hem gaf: 'He leaped the fence and saw that all Nature was garden.' Zie over Kent verder: Timothy Mowl, *Gentlemen Gardeners. The Men Who Created the English Landscape Garden* (Stroud 2000).

³³ In de inleiding van hun bundel wijzen de redacteurs Dixon Hunt en Willis terecht op het volgende: 'The Italian garden in particular, not least because of its perceived continuity with classical Rome, maintained a special place in English culture and constituted a powerful if submerged link between Jacobean garden art and the ideas of villa and garden held by the neo-Palladians around Lord Burlington'; Dixon Hunt and Willis, *The Genius of Place*, 8.

van landschapsinrichting op grote schaal. Toch is de hier gelegde relatie tussen deze sociale groep en de inrichting van het landschap uiterst complex. Die stijgt uit boven de intellectuele passies of rurale belangen van de allergrootste landheren. Engeland ontwikkelde zich in die eeuw immers tot een competitieve, commerciële en kapitalistische samenleving waarin vele, al dan niet rivaliserende, groepen zich manifesteerden: grote en kleine landheren, herenboeren, kooplieden, speculanten, industriëlen en een groeiende stedelijke middenklasse.³⁴ En niet te vergeten: landmeters, hoveniers, tuinlieden, aannemers, timmerlieden, metselaars en stucwerkers. Het is zeker geen toeval dat daarna het Palladianisme de eigenaren van plantages en grootgrondbezitters in de Verenigde Staten bekoorde. Gelijk de grote landeigenaren in Palladio's Veneto moesten zij hun bedrijven zien te runnen en was een deel van hen vertrouwd met de klassieken. *Founding father* en latere president Thomas Jefferson staat met zijn plantage Monticello in Virginia en het door hem daarop ontworpen huis in Palladiaanse geest daarvoor model.³⁵ Opnieuw stuiten we hier op een specifieke sociale groep die haar politieke en economische hegemonie uitdrukte in de architectuur van landhuizen.

HET PALLADIAANSE LANDSCHAP

Op dit punt in mijn verhaal ben ik aangekomen bij een van de meest veelbelovende onderzoeksperspectieven verbonden met buitenplaats en landgoed: hun relatie tot het landschap. Dat kan grofweg op twee manieren: op basis van heel lokaal of regionaal gericht onderzoek dat een lange historisch periode bestrijkt óf vanuit een meer brede contextuele en vergelijkende benadering. Heel soms verschijnt er een boek waarin die beide perspectieven voorbeeldig zijn gecombineerd. Zo'n boek publiceerde in 1993 de Engelse cultureel en historisch geograaf Denis Cosgrove. Het boek heet *The Palladian Landscape* en heeft als ondertitel: geografische verandering en haar culturele representaties in 16de-eeuws Italië.³⁶ Het speelt zich af in het Venetië, Vicenza en de Veneto van Palladio, maar gaat toch heus ook over Italië – vandaar deze ondertitel. Vijf jaar eerder bezorgde Cosgrove met zijn intellectuele *soulmate* Stephen

34 Zie Tom Williamson, *Polite Landscapes. Gardens and Society in Eighteenth-Century England* (Baltimore 1995) 8 en 11.

35 Zie voor de eigenzinnige experimenten van Jefferson binnen de Palladiaanse traditie: Ackerman, 'Thomas Jefferson', in: dezelfde, *The Villa*, 185-211.

36 Denis Cosgrove, *The Palladian Landscape. Geographical Change and Its Cultural Representations In Sixteenth-Century Italy* (Leicester/London 1993).

Daniels de bundel *Iconography of Landscape*. Hun inleiding leest als een manifest. Hierin worden de kussens opgeschud in de Britse historische geografie. De heren willen een wending richting culturele geografie en kozen daarbij als hun grote inspirators de kunsthistoricus Erwin Panofsky en de antropoloog Clifford Geertz. De openingszin van het boek laat aan duidelijkheid niets te wensen over: 'A landscape is a cultural image.' Niet dat landschappen immaterieel zijn. Ze kunnen uitgedrukt worden met een heel scala aan materialen: in verf op doek, in schrift op papier, in aarde, steen, water en vegetatie. Zeker, een landschapspark is meer tastbaar dan een gedicht of schilderij, maar niet werkelijker of minder imaginair.³⁷ Zo, die zit. Ik zal niet verhullen dat ik het op dit punt met het duo eens ben. Inmiddels is hun bundel even klassiek als bundels van essays van Panofsky en Geertz.³⁸

Zoals gezegd liggen aan Cosgroves boek over het Palladiaanse landschap verscheidene perspectieven ten grondslag. Toch vormt de iconografische, of zeg gerust culturele benadering het overkoepelde kader. Niettemin staat er veel in over waterbeheersing, over drainage, over landkaarten. Het mooie aan dit boek vind ik dat het de werelden van humanisme en technologie bij elkaar brengt. Juist daarom is Palladio zo'n kostelijk figuur en kan juist hij als rode draad in het boek fungeren: hij zat in beide werelden. Hij zette zijn stempel op het rurale landschap van de Veneto en op het urbane van Vicenza. En mócht dat doen van de heren van Vicenza. Eigenlijk is het boek zelf een *piazza* voor academici waar straten met illustere namen als cartografie, geometrie, architectuur, politiek, economie, filosofie, humanisme en theologie naar toe leiden en op uitkomen. Nogmaals, het is geen boek met Palladio als hoofdpersoon. Het zijn twee landschappen waar het om draait: het urbane landschap van Vicenza en het rurale van de Veneto. Hooguit is het een boek dat Palladio in zijn culturele context zet.

Toen ik het boek las wist ik nog niet hoe Cosgrove tot zijn indrukwekkende prestatie was gekomen. Het zinnetje in zijn *Woord vooraf* waarin

37 Denis Cosgrove and Stephen Daniels (ed.), *The Iconography of Landscape. Essays on the symbolic representation, design and use of past environments* (Cambridge 1988). De bundel bevat al een essay waarin Cosgrove laat zien hoe Renaissance Venetië bijdroeg aan de opkomst van de kunsten die zich richten op het landschap: schilderkunst, pastorale poëzie en de bouw van aristocratische villa's in de *terraferma*; Denis Cosgrove, 'The geometry of landscape: practical and speculative arts in sixteenth-century Venetian land territories', in: dezelfde, *Iconography of Landscape*, 254-276.

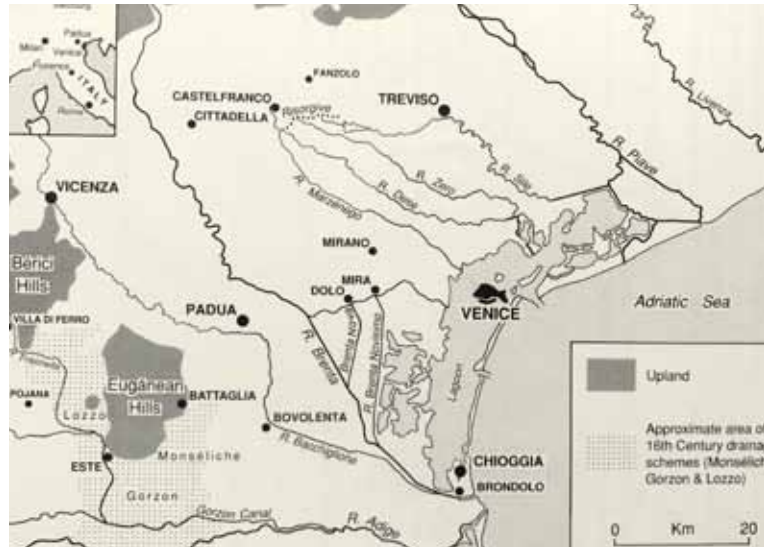
38 Zie: 'Classics in human geography revisited', *Progress in Human Geography* 35 (2011) 2, 264-270. Bij Panofsky en Geertz valt te denken aan respectievelijk: *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance* (Oxford 1939) en *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (New York 1973).

TEATRO OLIMPICO TE VICENZA, ONTWERPEN DOOR PALLADIO (1579), VOLTOOID DOOR SCAMOZZI. HUYGENS, BURLINGTON EN GOETHE BEZOCHTEN DE LOCATIE OOI. KEES 'T HART GAF HET EEN HOOFDROL IN ZIJN GELIJKNAMIGE (HILARISCHE) ROMAN *TEATRO OLIMPICO*. FOTO ASTRID KUIPER.

hij terloops vermeldde dat hij samen met Daniels (daar is ie weer!) een aantal jaren voor zijn studenten een veldpracticum in Vicenza organiseerde, had ik aanvankelijk over het hoofd gezien. Laten de heren over hun veldpracticum in Vicenza en omgeving een heel artikel hebben geschreven. Een staaltje van academische reclame, ongetwijfeld, maar dat is voor mij geen beletsel het hier even aan te halen. De titel 'Fieldwork as Theatre' is wat *over the top*, maar er staan behartenswaardige dingen in.³⁹ Zo brengen de studenten een week in Vicenza en Venetië door en behandelen ze met elkaar thema's die niet alleen Italië maar ook Engeland betreffen. Het centrale thema van de cursus is de interpretatie van landschappen. Niet alleen, let op, esthetische landschappen van villatuinen of landschapsparken, maar evenzeer pragmatische en economische zoals omheinde en geïrrigeerde landerijen. Cruciaal is dat het ontstaan van deze landschappen niet als uitkomst gezien wordt van alleen maar materiële en sociaal-economische omstandigheden. Zo speelden er zich in het Venetiaanse achterland van de zestiende eeuw

³⁹ Denis Cosgrove and Stephan Daniels, 'Fieldwork as Theatre: a week's performance in Venice and its region', *Journal of Geography in Higher Education*, 13 (1989) 2, 169-182.

KAART VAN DE HYDROGRAFIE VAN DE VENETO IN DE ZESTIENDE EEUW; OVERGENOMEN UIT: DANIEL COSGROVE, *THE PALLADIAN LANDSCAPE* (1993).

en in het door Venetië aan de ketting gelegde Vicenza veel meer zaken af dan dat. En als ook nog de interacties en invloeden vanuit dit gebied richting Engeland in beeld komen, dan neemt de complexiteit alleen maar toe. Om de verbeelding van het landschap, zowel in Italië als in Engeland, te begrijpen ziet ons duo veel in de toepassing van de metafoor van 'het landschap als theater'. Vandaar dus die titel van het artikel. Meer indruk op mij maakte hun programma in Vicenza, te beginnen in de heuvels rond de stad. Enfin, het artikel is van 1989 en het practicum begon in 1985. Een aantal kernideeën uit Cosgrove boek van 1993 vinden we al in dit artikel. Kern van het boek is voor mij dat de ingrijpende transformatie van het landschap in de Veneto, teneinde de agrarische opbrengsten van de nieuwe grote landeigenaren uit met name Venetië te vergroten, samenging met hun opdrachten aan Palladio om villa's te bouwen die hun nieuwe hegemoniale positie aldaar demonstreerden. Op een dieper niveau gezien werkten deze eigenaren en de technici, onder wie Palladio – zij die zorgden voor drainage, irrigatie of villa-bouw – samen aan een nieuw Arcadisch landschap. En toch liep lang niet alles volgens plan. Regelmatig kwamen kleine grondeigenaren in verzet tegen hun nieuwe patronen en vond een edelman of patriciër een gewelddadige dood bij zijn villa. Indringend is Cosgrove's beschrijving

van de adellijke families in Vicenza, voor wie Palladio hun palazzi ontwierp. Zij schatten zich hoger dan de Venetiaanse adel die zich in hun ogen verlaagden tot zeehandel. Samen met Palladio, die zij bij wijze van uitzondering in hun kring toelieten, ontwikkelden zij hun eigen trots en deugdzaamheid (*virtù*) en bouwden aan een ideale stad ter onderscheiding van hun dwingeland Venetië.⁴⁰

Hoe vruchtbaar de aanpak van Cosgrove is wordt indirect aangetoond door een fraaie Nederlandse studie die in 2011 verscheen. Daarin hebben de auteurs met luchtfoto's en observaties in het veld na willen gaan hoe Palladio indertijd het landschap betrok bij het ontwerp van zijn landbouwwilla's.⁴¹ Vanzelfsprekend realiseerden zij zich dat zij 450 jaar later keken en dat het landschap van de Veneto sindsdien enorme veranderingen heeft ondergaan. Hun conclusie is niet echt verrassend – inderdaad Palladio betrok het landschap erbij – maar hun analyses per casus maken goed duidelijk hoe Palladio speelde met zichtlijnen en eigenaren de illusie gaf dat zij over al hun landerijen uitkeken, terwijl ze in feite vaak een heel verspreid liggende landerijen in eigendom hadden. Sterk benadrukken ze dat het vlakke, inmiddels gedraineerde en geïrrigeerde, Palladiaanse landschap van de Veneto, een ander Arcadië is dan het niet gecultiveerde Arcadië van het heuvellandschap van Toscane. De Veneto is een door mensen geschapen Arcadië, stellen zij.⁴² In het licht van de hiervoor besproken studies van Cosgrove en Ackerman, die het droomkarakter van Arcadië beklemtonen, is dit zeker een ander geluid – of het juist is, valt te bezien.

TOT SLOT - ZES ZUILEN

Misschien is Lévi-Strauss wel de Palladio van de antropologie geweest. Of Palladio de Lévi-Strauss van de architectuur. Het zien van een zekere verwantschap tussen antieke schoonheidsleer en structuralistische mythenanalyse vind ik zelf zo vreemd nog niet.⁴³ Toch heb ik mijn reisverhaal niet gehouden om op dit punt uit te komen. Wat ik tot slot ga doen is expliciet maken van wat in mijn verhaal, gestoeld op andermans boeken,

40 Cosgrove, *The Palladian Landscape*, 67 e.v.

41 Gerrit Smienk en Johannes Niemeijer, *Palladio, de villa en het landschap* (Bussum 2011).

42 Ibidem, 156.

43 Vergelijk Claude Lévi-Strauss, *Le Regard Éloigné* (Paris 1983), met daarin onder andere het essay 'Pythagoras in Amerika'.

HUDIGE PALLADIAANSE LANDSCHAP BIJ VILLA BARBARO TE MASER. FOTO ASTRID KUIPER.

inzichten en wat eigen observaties, al lag opgesloten aan een antropologische visie. Toeval of niet, gelijk Palladio kom ik bij zes zuilen uit voor mijn kenschets van een historische antropologie van buitenplaats en landgoed.⁴⁴ De eerste twee zuilen lijken me evident. Op het gevaar af hier te beginnen met een enorme gemeenplaats, zouden toch vooral mensen, hun plaats in de samenleving, hun ideeën, netwerken en droombeelden centraal moeten staan in het onderzoek van de cultuur van hun behuizing en leven op het land. Ik geef toe dat bewonersgeschiedenis vaak niet ontbreekt in de talloze boeken en boekjes die in Nederland over individuele buitenplaatsen en landgoederen verschijnen, maar hoogstzelden overstijgen de levensbeschrijvingen daarin van eigenaren, architecten en tuinontwerpers het niveau van strikt feitelijke biografie en genealogie. Daar komt bij dat deze levensgeschiedenissen vaak niet boeiend worden verhaald. Ze ontberen historisch-antropologische verbeeldingskracht, dat wil zeggen het besef dat biografie vervlochten is met historische processen binnen een omvattender sociale en culturele context.

Hiermee zijn we bij zuil twee aanbeland: geschiedenis en geschiedschrijving. Waar staat dat 'historische' bij historische antropologie precies voor?

⁴⁴ Voor deze karakteristiek van de historische antropologie liet ik me inspireren door: Peter Burke, *Historical Anthropology in Early Modern Italy* (Cambridge 1987) en door C. Wright Mills, *The Sociological Imagination* (New York 1959).

COLLEGE OP LOCATIE (MEI 2016), BUITENPLAATS ORANJESTEIN IN ORANJEWOUD. FOTO PETER BIJSTER.

Toch niet alleen voor: ‘datgene wat zich in het verleden heeft afgespeeld’. Dat kan als emotie zeker een rol spelen als je in de hal van de Villa Rotonda staat of in de Villa Barbaro rondwandelt. Maar hier moet het, vind ik, ook gaan om ‘historische reflectie’. Zoals Gombrich eens fraai zijn kijk op de Renaissance in Italië formuleerde – niet als een periode maar als een beweging.⁴⁵ Inderdaad, een beweging, dat geeft een veel betere blik op Palladio en al die mensen waarmee hij te maken kreeg. Meer reflectie op de vraag of de mensen die ooit in die villa’s in de Veneto woonden (of zij die er toen naar mochten kijken), deze op dezelfde manier ervoeren als de deskundigen die het in onze tijd tot erfgoed (werelderfgoed!) verklaren, is niet verkeerd. De blik van de historisch antropoloog (en van de kunst-, architectuur- en landschapshistoricus) is vaak toch anders dan die van de erfgoeddeskundige. Dan nog iets. Historische antropologen willen het liefst hun historisch verhaal zo vertellen dat daarin ook de visie van de onderzochten (bijvoorbeeld de opdrachtgevers van Palladio) is verdisconteerd. De al genoemde Clifford Geertz betitelde die verhaalstijl ooit als dichte beschrijving (‘thick description’).

Mijn derde zuil is de *case study*. Historisch-antropologen hebben een voorkeur om individuen en specifieke locaties als uitgangspunt te nemen. Dat is ook de reden dat ze niet voorop lopen met de formulering van

⁴⁵ Aangehaald door Peter Burke, *De Renaissance* (Nijmegen 1989; oorspr.) 78.

trends onder grote categorieën van mensen. Dit laatste allemaal gebaseerd op veel telwerk en statistische analyse. Ze zijn vertrouwd met kwalitatief onderzoek, om diepte en kleur aan hun onderzoek te geven. Ik haast me hier aan toe te voegen dat deze voorkeur zeker niet uitsluit een geschiedenis van de lange duur, zoals die ooit door historici als Marc Bloch en Fernand Braudel is geformuleerd. Zeker voor de studie van landgoederen blijft dit type van onderzoek uiterst relevant. Dan kom ik bij de vierde zuil. Met de gevalstudie is zeer verwant de opvatting dat juist de vervlechting van allerlei aspecten van het dagelijks leven, zoals vele vormen van ritualisering, zich bijzonder lenen voor bestudering door de historisch-anthropoloog. In de leefwereld van Palladio en de zijnen lagen, zoals we zagen, de voorbeelden hiervan voor het oprapen.

Ten slotte, de zuilen vijf en zes. Dat kan eigenlijk in één zin: reizen is vergelijken. Of: om echt te kunnen vergelijken moet je reizen. Bovendien prikkelt reizen de hiervoor genoemde historisch-anthropologische verbeeldingskracht. Vergelijken is het ene stokpaardje van mijn colleges geweest in de afgelopen vijf jaar; colleges op locatie het andere.⁴⁶ Ik hoop dat ik via mijn reisverhaal hun grote belang heb geschetst. Kortom, wat ik in mijn ondertitel aankondigde als wegen naar een nieuwe historische antropologie blijken ook heel klassieke wegen te zijn.

Al in mijn oratie, vijf jaar geleden, haalde ik de cultuurhistoricus Peter Burke aan met zijn vergelijkende studie over Amsterdam en Venetië. Het komen en gaan van de adel in hun villa's aan de oevers van de Brenta, had rond 1600 de regelmaat van eb en vloed gekregen, zo laat hij zien. Zomer- en herfstseizoen begonnen en eindigden altijd op vaste data. Dat gold ook voor een zekere Agostino Nani, Venetiaanse edelman, handelaar op Syrië, invloedrijk stadsbestuurder én 'studieherziener' van de universiteit van Padua. Boven de poort van zijn villa had hij de volgende spreuk laten houwten: 'Hang uw toga op, die hier geen dienst doet'.⁴⁷ Het Kasteel in Groningen lijkt me de goede plaats om in het openbaar te verklaren dat ik deze zinspreuk vanaf heden in praktijk ga brengen. Met het afscheid nemen van dromen over Arcadië ligt dat anders.⁴⁸

⁴⁶ Zie voor vele facetten van vergelijken: Anton Blok, *Antropologische perspectieven* (Mulderberg 1977) 73-91.

⁴⁷ Peter Burke, *Venetië en Amsterdam. Een onderzoek naar elites in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1991) 87.

⁴⁸ 'Das Leben und die Träume sind Blätter eines und des nämlichen Buches', schreef ooit Schopenhauer (motto van W.F. Hermans, *Moedwil en misverstand* (1948)).

COLOFON

De Hofstede en Afscheid van Arcadië? verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. Yme Kuiper als bijzonder hoogleraar Historische buitenplaatsen en landgoederen tijdens het eerste Henri van der Wyck-symposium op 7 september 2017 in Het Kasteel te Groningen.

Oratie *De Hofstede* is in verkorte vorm uitgesproken op 20 november 2012 bij de aanvaarding van de leerstoel Historische buitenplaatsen en landgoederen, ingesteld door de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer bij de Rijksuniversiteit Groningen.

Rede *Afscheid van Arcadië?* is in verkorte vorm uitgesproken op 7 september 2017 ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. Yme Kuiper van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen.

© Auteur en Stichting Van der Wyck-de Kempnaer

Afbeeldingen omslag

Voorkant: Villa Rotonda, flap voorkant: detail Vijverhof door Jan Weenix, flap achterkant: Villa Barbaro. Foto's Astrid Kuiper.

Binnenkant omslag: Kasteel en Landgoed Middachten, De Steeg.

Uitgave: Stichting Van der Wyck-de Kempnaer,
Hoofdweg 30, 9621 AL Slochteren

Ontwerp: Tom Sandijck
Opmaak: Julien Hoekstra-Kermans
Drukwerk: Rekladruk Gytsjerk
Oplage: 500 ex

ISBN 978-90-9030524-0

Yme B. Kuiper (Heerenveen 1949) behaalde in 1976 zijn doctoraal examen Culturele Antropologie aan de RU Groningen. Hij was verbonden aan de faculteiten Sociale Wetenschappen, Godgeleerdheid & Godsdienstwetenschap (G&G) én Letteren van genoemde universiteit. In 1993 promoveerde hij tot doctor in de letteren op de studie *Adel in Friesland 1780-1880*, waarvoor hij in 1994 tweemaal werd bekroond. In 2006 werd hij namens het Groninger Universiteitsfonds benoemd tot bijzonder hoogleraar in de Historische Antropologie en Antropologie van de Religie bij de Faculteit G&G. Hij bleef dat tot zijn emeritaat in 2014. Daarvoor al, in 2012, volgde een benoeming tot bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen en Landgoederen bij de Faculteit Letteren, namens de Stichting Van der Wyck-de Kempenaer. In 2005 en 2015 publiceerde hij de bundels *Beelden van de buitenplaats* (samen met Rob van der Laarse) en *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw* (samen met Ben Olde Meierink).

Kuiper leverde ook bijdragen voor internationale uitgaven, zoals het in het 2015 verschenen boek *Nobilities in Europe in the Twentieth Century* (red., in samenwerking met Nikolaj Bijleveld en Jaap Dronkers). Zijn laatst verschenen publicatie is: 'What About the Moorish Footman?' opgenomen in de bundel *A Taste for Luxury in Early Modern Europe* (2017; eds. Johanna Ilmakunnas and Jon Stobart). Na ruim veertig jaar werkzaam te zijn geweest bij de RU Groningen hield hij op 7 september 2017 zijn afscheidscollege.

